

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

Bakalářská práce

K OBECNÝM OTÁZKÁM PSYCHOLINGVISTIKY

Vedoucí práce: PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

Autor práce: Romana Balounová

Studijní obor: specializace v pedagogice
český jazyk – společenské vědy se zaměřením na vzdělávání

Ročník: 3.

2013

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s §47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdávanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 15. dubna 2013

.....
Romana Balounová

Chtěla bych velmi poděkovat PhDr. Mileně Noskové, Ph.D., vedoucí mé bakalářské práce, nejen za konstruktivní rady, ale i za projevenou ochotu a vstřícnost, se kterou mě vždy vyslechla. Můj velký dík patří i vyučujícím nejmenované základní školy a základní školy praktické, kteří mi umožnili provedení výzkumného šetření. V neposlední řadě patří poděkování dětem, jež se podílely na vytvoření výzkumu.

Anotace

Předkládaná bakalářská práce, která je koncipována jako kompilát, si klade za cíl sjednotit poznatky o psycholingvistice jako samostatné vědní disciplíně z více odborných publikací. Vzhledem k obsáhlosti poznatků týkajících se psycholingvistiky je teoretická část práce zaměřena na diferenci lingvistiky a psycholingvistiky, které jsou často ztotožňovány. Součástí teoretického vymezení je historický přehled o vývoji psycholingvistiky ve vztahu k psychologii a následné formování psycholingvistiky jako samostatného vědního oboru, dále pak teoretické vymezení východiska, paradigmatu a primárního tematického celku v rámci psycholingvistiky. Dále je podán výčet jednotlivých metod a postupů psycholingvistického výzkumu, které umožňují vytvářet autonomii vědní disciplíny.

Praktická část práce je založena na vlastním slovně-asociačním výzkumu, jehož základem je snaha o verifikovatelnost a následnou potvrditelnost předem stanoveného předpokladu.

Klíčová slova: lingvistika, psycholingvistika, historie psycholingvistiky, experiment

Annotation

The submitted BA thesis is intended to be a compilation and aims to summarize the findings about psycholinguistics as a separate scientific discipline from several professional publications. With regard to the amount of knowledge related to psycholinguistics, the theoretical part of the thesis focuses on the difference between linguistics and psycholinguistics, which are commonly mistaken for each other. A part of the theoretical delineation consists of a historical overview of the development of psycholinguistics in relation to psychology and the subsequent shaping of psycholinguistics as a separate scientific field. Another part of the thesis is a theoretical definition of the starting point, the paradigm and the primary thematic complex within psycholinguistics. Next, there are also listed the individual methods and procedures of psycholinguistic research which enable to create the autonomy of this scientific discipline.

The practical part of the thesis is based on original word association research, the basis of which was the effort to verify and subsequently validate a predefined assumption.

Key words: linguistics, psycholinguistic, history of psycholinguistics, experiment

OBSAH

ÚVOD.....	9
I. TEORETICKÁ ČÁST	11
1 LINGVISTIKA A PSYCHOLINGVISTIKA JAKO VĚDNÍ OBORY	11
1. 1 Definice lingvistiky a základní tematické vymezení.....	11
1.2 Psycholingvistika: jazyk a vědomí/ myšlení	12
1.2.1 Jazyk a myšlení.....	14
1. 3 Hranice psycholingvistiky a lingvistiky v historickém kontextu	16
1.3.1 Produkce řeči	17
1.3.2 Recepce řeči.....	18
1.4 Předmět zkoumání lingvistiky v kontrastu k psychologii	18
1.5 Předmět zkoumání psycholingvistiky v kontrastu k lingvistice	19
1.6 Předmět zkoumání psycholingvistiky	19
2 HISTORICKÉ SOUVISLOSTI VE VÝVOJI PSYCHOLINGVISTIKY ...	21
2.1 Vlastní počátky psycholingvistiky – Psycholinguistics	23
2.1.1 Strukturní lingvistika	23
2.1.2 Behavioristická teorie učení.....	24
2.1.3 Teorie informace.....	24
2.1.3.1 Komunikační model.....	25
2.2 Psycholingvistické jednotky.....	27
2.3 Dominující směry v počátcích psycholingvistiky v souvislosti s psychologií	28
2.3.1 Behaviorismus a psycholingvistika.....	30
2.3.1.1 Vliv behaviorismu na generování psycholingvistiky	32
2.3.2 Generativismus a psycholingvistika	32
2.3.2.1 Vliv generativismu na generování psycholingvistiky	33
2.3.2.1.1 Jazyková kompetence.....	33
2.3.2.1.2 Jazyková performance.....	34
2.3.2.2 Hlubková a povrchová struktura věty	35
2.4 Kognitivní a kontextová psycholingvistika.....	35
2.4.1 Kognitivní psychologie a kognitivní psycholingvistika.....	36
2.4.1.1 Kognitivní psycholingvistika	36
2.4.2 Kontextová psycholingvistika.....	38
3 K OBECNÝM OTÁZKÁM SOUČASNÉ PSYCHOLINGVISTIKY.....	39
3.1 Současná psycholingvistika a její východiska.....	39
3.2 Současné psycholingvistické paradigma	40
3.3 Tematické vymezení psycholingvistiky	41

3.3.1	Výklady o produkci řeči	42
3.3.2	Výklady o percepci řeči	42
3.3.3	Výklady o mentálních strukturách	42
3.3.4	Osvojování jazyka dítětem.....	43
3.3.4.1	Konfrontace názorů Piageta a Vygotského	43
3.3.4.2	Chomsky – teorie osvojování jazyka	45
3.3.4.2.1	Language Acquisition Device	45
3.3.4.3	Současná vývojová psycholingvistika a její koncepce	46
3.4	Multidisciplinarita vs. interdisciplinarita v psycholingvistickém kontextu	47
3.4.1	Mezinárodní psycholingvistický kongres	48
3.5	Metody psycholingvistického výzkumu.....	48
3.6	Teoretické postupy	49
3.7	Empirické postupy	50
3.7.1	Pozorování	50
3.7.1.1	Strukturované pozorování	51
3.7.1.2	Nestrukturované pozorování	51
3.7.1.3	Pozorovací techniky.....	51
3.7.1.3.1	Sebepozorování	51
3.7.1.3.2	Nepřímé pozorování podle korpusu	52
3.7.2	Experiment.....	52
3.7.3	Analýza produktů.....	53
3.8	Komplexní metody.....	54
4	ŘEČOVÁ KOMUNIKACE	55
4.1	Řeč – Řečová komunikace	56
4.2	Modelování řečové komunikace	56
4.3	Obsah řečové komunikace	57
4.4	Činitelé řečové komunikace	57
4.4.1	Vztah produktora a recipienta	58
4.5	Předpoklady řečové komunikace	58
4.5.1	Mentální slovník	59
4.6	Normy řečové komunikace	60
II.	EMPIRICKÁ ČÁST	61
5	EMPIRICKÁ ČÁST	61
5.1	Předpoklad.....	62
5.1.1	Čtvrtý ročník základní školy praktické vs. čtvrtý ročník základní školy	62
5.1.2	Šestý ročník základní školy	63
5.1.3	Osmý ročník základní školy.....	65
5.2	Zhodnocení.....	66

ZÁVĚR	67
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	68

ÚVOD

Psycholingvistika jako samostatná vědní disciplína je v dnešní době frekventovaným psychologicko-lingvistickým termínem, na nějž se neodkazují pouze odborníci z řad psychologů a lingvistů, ale i biologové, sociologové, historici aj. Cílem psycholingvistiky není snaha hledat explicitní skutečnosti, které by měly obecnou platnost, nýbrž podat takové poznatky, které se vztahují k jazykovému projevu a k procesům, jež se podílejí na řečové komunikaci.

Předkládaná bakalářská práce, jež má charakter kompilátu, je zaměřena především na teoretickou část týkající se psycholingvistiky jako samostatné vědní disciplíny. Vzhledem k přehlednosti práce podává úvod stručný komparatistický pohled na variabilitu lingvistiky a psycholingvistiky, jež bývají často ztotožňovány. Tato diference je důležitá pro pochopení základního rozlišení zmiňovaných vědních disciplín. V souvislosti s psycholingvistikou je ponechán širší prostor pro definování základních pojmů, které se k dané vědní disciplíně vztahují, a které jsou dále v bakalářské práci používány. Vzhledem k těsné interakci psychologie a psycholingvistiky je poměrná část práce věnována vývoji psycholingvistiky, zejména pak v návaznosti na behavioristickou teorii učení a generativismus. S historií psycholingvistiky jsou neodmyslitelně spjata jména lingvistů a psychologů, kteří se na šíření psycholingvistiky podíleli a z jejichž výroků bakalářská práce vychází. Vzhledem k těsnému propojení řeči, jazyka a myšlení jsou v práci zahrnuty poznatky o řečové komunikaci, teorii komunikace, a komunikačním modelu, jež vycházejí z dostupných zdrojů lingvistů. Z důvodu opírání se psycholingvistiky o tzv. poznávání je součástí práce vztah kognitivní psychologie a lingvistiky, z níž se postupnou diferenciací a segmentací vyvinula kognitivní psycholingvistika. Dále je v práci stručně naznačen vliv tzv. kontextové psycholingvistiky. Pro současnou podobu psycholingvistiky je charakteristické její východisko, paradigma a tematické vymezení, na což je v práci apelováno. S tématem psycholingvistiky souvisí nejen výklad o produkci a percepci řeči, ale i výklad o mentálních strukturách a o osvojování jazyka dítětem. Důraz je dále kladen na teoretické metody a postupy psycholingvistického výzkumu, které jsou nutnou součástí pro pochopení psycholingvistické metodologie. Závěrečná teoretická část je v omezeném množství věnována řečové komunikaci, neboť

téma řeči a řečové komunikace je natolik široké, že nelze úzce definovat a může být specifickým námětem pro další odbornou práci.

Empirická část bakalářské práce je zaměřena na vlastní slovně-asociačním výzkum, jehož cílem je verifikovat a následně potvrdit stanovený předpoklad. Vzhledem k podmínkám výzkumu si práce neklade za cíl stanovit hypotézu.

Z hlediska krátkodobé existence psycholingvistiky jako samostatné vědní disciplíny, tj. disciplíny zcela vyhraněné vůči jiným vědním disciplínám, je obtížné pracovat s takovým zdrojem, jenž by poskytoval v českém vědeckém prostředí dostatek materiálů na dané téma. Jediná odborná publikace, která se v České republice věnuje výhradně popisu psycholingvistiky, je kniha Ivy Nebeské – Úvod do psycholingvistiky, z níž bakalářská práce primárně čerpá. Dále se jedná o periodické články od stejnojmenné autorky, jež se stala zdrojem inspirace a citování dalších vědců v českém prostředí. Ve spojení s psycholingvistikou je dále často zmiňováno jméno Jana Průchy, který se v souvislosti s psycholingvistickým zkoumáním zaměřuje na dětskou řeč a komunikaci. Většina publikací dále odkazuje na psychologické odborné publikace, popř. na psychologické stati. Stojíme tedy nad propastí nedostatečného prozkoumání dané vědní disciplíny, a to především vzhledem ke krátkodobému časovému vývoji psycholingvistiky. Z cizojazyčných zdrojů práce čerpá ze slovenské odborné publikace Evy Stranovské, neboť prostudování anglických odborných textů, týkajících se psycholingvistiky, přináší mnohoznačnost a nejednotnost vzhledem k variabilitě překladů.

Rozsáhlost bakalářské práce je dána širokým spektrem vědních disciplín, které se podílely na formování psycholingvistiky jako samostatné vědní disciplíny.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 LINGVISTIKA A PSYCHOLINGVISTIKA JAKO VĚDNÍ OBORY

1. 1 Definice lingvistiky a základní tematické vymezení

Lingvistika (jazykověda) je v dnešní době jedním ze zdrojů, pramatkou, na níž navazovaly a navazují různé okruhy věd, včetně různých vědních oborů. Stala se základem pro formování nových poznatků a informací, které obohacují náš svět. Pojem lingvistika se tak vžil jako často skloňované a používané substantivum. Lingvistika obohatila nejen jazykové dědictví o informace a poznatky bohemistů, ale dostala se také do povědomí psychologů, neurologů, etnologů, antropologů, sociologů a řady dalších. O lingvistice nelze uvažovat pouze o jakési vědě bez značného významu. Je důležité o ní uvažovat jako o vědě, která dala základ pro formování dalších signifikantních oborů.

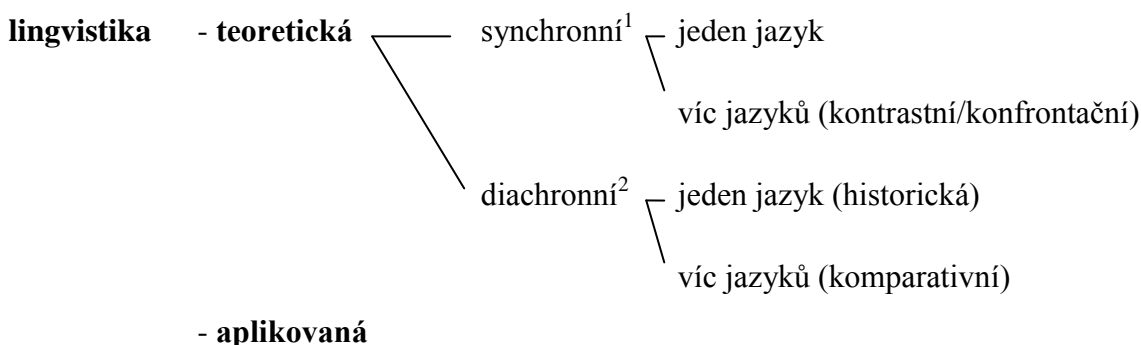
Na doklad toho, že je lingvistika pramatkou rekrutujících se vědních oborů, poukazuje i Čermák (2001), jenž uvádí, že stopy začátků evropské jazykovědy můžeme vysledovat do období první řecké a indské komunity. Nelze však v této souvislosti uvažovat o lingvistice jako o zvláštní disciplíně, neboť centrem zájmu bylo slovo a jeho tvary.

„Lingvistika (jazykověda) je disciplínou studující oblast jazyka, mluvy, popř. řeči a oblast všech vztahů, které má k disciplínám jiným. Její hlavní vnitřní členění zachycuje schéma“ (Čermák 2001: s. 95).

„Lingvistika (jazykověda) je věda zabývající se zkoumáním jazyka, jeho užívání, vývojových zákonitostí, jeho vztahu k mimojazykové skutečnosti aj“ (Buchtelová a kol. 1995: s. 461).

„Lingvistika (jazykověda) – věda o jazyce; vědecké zkoumání jazyka, jeho užívání i vývojových zákonitostí, jeho vztahu k mimojazykové skutečnosti (k myšlení a životu společnosti) i vzájemného poměru jazyků“ (Kolektiv autorů Encyklopedického institutu Československé akademie věd 1972: s. 468).

Schéma č. 1: Rozdělení lingvistiky

(Zdroj: Čermák 2001: s. 95)

1.2 Psycholingvistika: jazyk a vědomí/ myšlení

Již při pohledu na pojem psycholingvistika nám musí být zřejmé, že se jedná o kompozitum – *psyché* (duše) a *lingua* (jazyk). Aby bylo možné ustálit vědní obor do povědomí lidstva, je zapotřebí zvolit takový – ismus, který by danému oboru odpovídal. Z toho důvodu se ve výčtu různých vysvětlení setkáváme právě s výpovědí, jež činí z psycholingvistiky jeden z možných oborů lingvistického bádání a myšlení.

Ve straších publikacích a studiích se můžeme setkávat s pojmem psychologie řeči, popř. psychologie jazyka, v novějších verzích s pojmem psycholingvistika.

„Psycholingvistika je obor lingvistiky zabývající se studiem řečových procesů a vztahů mezi strukturami jazyka a myšlení“ (Buchtelová a kol. 1995: s. 634).

„Psycholingvistika je část lingvistiky studující vztah jazyka, resp. jazykového projevu a psychických procesů nebo vědomí a schopností, které jazyk podmiňují nebo motivují“ (Čermák 2001: s. 278).

„Psycholingvistika je obor zkoumající vzájemné vztahy mezi osvojováním jazyka a psychickými procesy“ (Kolektiv autorů a konzultantů Encyklopedického domu, spol. s.r.o. 1996: s. 278)³.

¹ Čejka a Lotko (1974) poukazují na synchronní charakter např. u prvního období fonologie. Jedná se období epochy ve 2. čtvrtině 20. století. Nepřístupujeme tedy k jazyku historicky.

² Čejka a Lotko (1974) uvádějí, že jasným diachronním charakterem disponuje etymologie, jež má kořeny formování v 19. století, jakožto formování samostatné vědní disciplíny.

³ Další z definic psycholingvistiky: „Psycholingvistika je směr jazykovědného bádání, zkoumající vztah jazyka k duševní činnosti člověka“ (Kolektiv autorů Encyklopedického institutu Československé akademie věd 1972: s. 964).

Nebeská (1992) uvádí, že v současné době je psycholingvistika rozsáhlým vědním oborem, jenž v sobě zahrnuje velké množství tematických okruhů, mezi něž patří mj.:

- a) produkce a porozumění řeči
- b) problematika mentálních struktur
- c) vztahy jazykové kompetence⁴ a jazykové performance⁵
- d) mentální reprezentace lingvistických konstruktů
- e) psychofonetika⁶, nauka o pauzách
- f) vztah jazyka a myšlení
- g) čtení a psaní
- h) osvojování nových poznatků prostřednictvím jazyka
- i) bilingvismus⁷
- j) patologie řeči
- k) neverbální komunikace
- l) řeč zvířat aj.

Dále Nebeská (1992) uvádí, že psycholingvistika je vědní disciplínou, jež v sobě spojuje prvky mnoha jiných vědních disciplín, v zásadě lze její tematický okruh omezit na dva základní způsoby:

- 1) soustředění se na produkci⁸ a percepci⁹ řeči, již budeme vnímat jako individuální mentální proces, a současně mentální reprezentaci lingvistických konstruktů
- 2) soustředění se na řečovou komunikaci, jež bude dominujícím prvkem pozorování

Z tematického rozvrstvení vyplývá, že v zásadě vytváří dva různé protipóly, s jejichž koncepcemi a konstrukty pracuje daná odborná komunita. Zaměření se na produkci a percepci řeči, která je vnímána jako individuální mentální proces, je dominujícím prvkem zkoumání psychologů. Jazyk se pro ně stává nástrojem, k němuž

⁴ „[...] Tj. neuvědomovaná znalost jazyka, mentální realita, která tvoří podklad aktuální řečové činnosti (jazykové performance)“ (Altmann 2005: s. 289).

⁵ „Použití soustavy jazykových pravidel při tvorbě konkrétního jazykového projevu“ (Buchtelová a kol. 1995: s. 581).

⁶ „Tj. fonetika orientovaná psychologicky“ (Buchtelová a kol. 1995: s. 633).

⁷ „Dvojjazyčnost (popř. i troj-/vícejazyčnost)“ (Čermák 2001: s. 53).

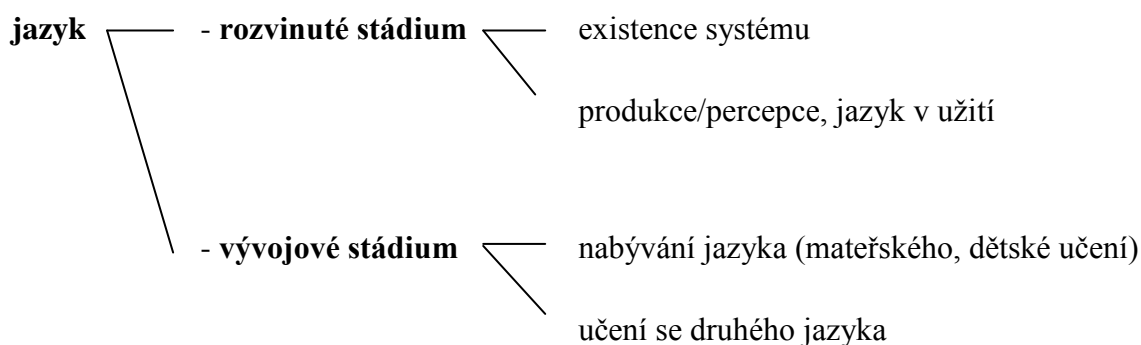
⁸ „[...] Procesy produkce řeči (mluvení, psaní; tj. vytváření mluvených a psaných textů v přirozeném jazyce“ (Nebeská 1992: s. 7).

⁹ „...Recepce (poslouchání, čtení, porozumění slyšenému nebo čtenému textu)“ (Nebeská 1992: s. 7).

je přístupováno v rámci širšího spektra kognitivních, tzn. poznávacích, aktivit jedince. Získané poznatky tu slouží jako doklad výsledků konkrétních experimentálních výzkumů. Cílem druhého přístupu, jehož dominující složkou je, jak již bylo naznačeno, řečová komunikace, je především podat ucelený výklad psycholingvistických aspektů řečové komunikace. V souvislosti s dnešním trendem postupujícího vlivu multidisciplinarity můžeme hovořit o nejasné či dokonce nezřetelné hranici mezi jednotlivými vědními disciplínami a obory.

Jak dokládá Čermák (2001), je nutné, abychom si uvědomili, že vztah jazyka a vědomí (respektive myšlení), patří do vědního oboru psycholingvistiky. Apelovat v zásadě můžeme na rozlišení vztahu jazyka v psycholingvistice podle toho: „...*Zda studujeme jazyk z tohoto hlediska jako plně vybudovaný systém, tj. v rozvinutém stádiu, nebo jako systém skrz učení teprve vznikající, tj. v některém z vývojových stádií*“ (Čermák 2001: s. 47). V důsledku rozdělení podle studia jazyka můžeme hierarchizovat jednotlivá stádia následovně:

Schéma č. 2: Stádia jazyka

(Zdroj: Čermák 2001: s. 47)

1.2.1 Jazyk a myšlení

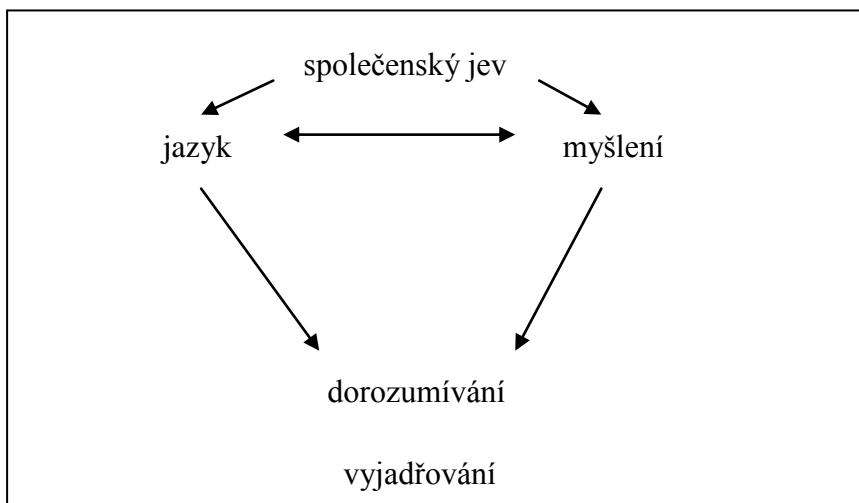
Pro to, abychom pochopili význam jazyka, je důležité chápat jazyk jako společenský jev. Čejka a Lotko (1974) upozorňují na to, že jazyk je jedním z nástrojů, jež používáme zcela automaticky a přirozeně. Nevěnujeme mu značnou pozornost, přesto je něčím jiným než prosté fyziologické funkce organismu. V důsledku předkládané teze, tedy jazyka jakožto společenského jevu, je nutné poukazovat na bezprostřední kooperaci existence jazyka a života člověka v lidské společnosti.

Kooperace mezi existencí jazyka a života člověka v lidské společnosti vyžaduje další moment pochopení, a to: „*Jazyk je nástrojem dorozumění mezi lidmi*“ (Čejka, Lotko 1974: s. 10). Jak dále uvádí stejnojmenní autoři, je důležité uvědomit si, že právě jazyk je jedním z hybných momentů a prostředků myšlení každého jednotlivce. Poukazují především na myšlení ve sféře vyšších forem myšlení. K závěru tedy lze dojít, pokud platí, že: „*Jazyk tedy neexistuje sám o sobě, ale je nerozlučně spjat s myšlením*“ (Čejka, Lotko 1974: s. 10)

Stejně stanovisko zaujímá i Čermák (2001), který obohacuje vysvětlení Čejky a Lotka o další z argumentů: „*Obecně je s jazykem velmi těsně spjaté z mentálních procesů zvláště pojmové neemocionální a neevaluativní myšlení; ve skutečnosti ho lze izolovaně a bez jazyka studovat jen obtížně*“ (Čermák 2001: s. 50). V řadě publikací a různých definicích jazyka je právě klíčovým tématem myšlení. „*Jazyk je abstrakce svého druhu, součást lidského vědomí*“ (Čechová 200: s. 17)¹⁰.

V zásadě lze o jazyce a myšlení v psycholingvistice uvažovat jako o systému kooperace:

Schéma č. 3: Systém jazykové kooperace

(Zdroj: vlastní zpracování)

¹⁰ Čermák (1974) dále uvádí, že bezprostřední ovlivňování jazyka a myšlení je bezesporu podmiňující, avšak samotný pokrok v myšlení není přímým odrazem jazyka. Pokud bychom hovořili o jistém pokroku, musíme operovat s dalšími pojmy, jež vyžadují přesnější vyjadřování. Autor demonstruje své tvrzení na příkladu, kdy vývoj souvětí znamená odraz vývoje myšlení, a to v obecných rysech, v tomto případě nelze uvažovat o jednotlivostech.

1.3 Hranice psycholingvistiky a lingvistiky v historickém kontextu

V rámci formování a oddělení jednotlivých vědních disciplín je třeba konstruovat předmět zkoumání dané disciplíny tak, aby byl specifický pro každý vědní obor zvlášť. Ke vzájemnému sbližování různých vědních oborů dochází v tom okamžiku, kdy předmět zkoumání jednoho vědního oboru dosahuje totožného či podobného předmětu zkoumání jako jiný vědní obor.

Gerry T. M. Altmann uvádí: „*V pozadí vzniku psycholingvistiky stály otázky, s nimiž se setkáváme již v rané historii lidského poznání: Jaké psychické mechanismy umožňují, že si lidé, kteří mluví stejným jazykem, navzájem rozumějí? Do jaké míry si rozumějí? Je nějaký vztah mezi psychickými mechanismy, které umožňují lidem mluvit a rozumět, na straně jedné a strukturou jazyka na straně druhé? Existují jazykové prostředky, které porozumění napomáhají, a prostředky, které ho naopak znesnadňují či zatemňují?*“ (Altmann 2005: s. 287).

Čejka a Lotko (1974) poukazují na fakt, že orientací psycholingvistiky nejsou pouze psychofyzilogické předpoklady řeči, ale i:

- a) psychické procesy spojené s řečí
- b) vznik a funkce řeči
- c) vývoj řeči u dítěte.

Psycholingvistika je v důsledku onoho výčtu osvětlením mechanismu řeči, a proto jsou získané výsledky koncipovány a užívány pro potřeby jazykové výuky. Nesmí však být zaměněny s vlastní analýzou jazykového systému¹¹.

Dominujícím prvkem, jež řada autorů, včetně Gerryho T. M. Altmanna zmiňuje, je především pojem jazyka. Nebeská (1992) tvrdí, že se užívání jazyka stalo společným tématem a předmětem zkoumání mnoha vědních oborů - lingvistiky, psychologie i jiných dílčích disciplín, jejichž součástí se jazyk stává, např. výše zmíněné psychofonetiky aj. O samotném užívání jazyka je třeba hovořit jako o širokém pojmu, v kterém nacházíme dva základní dominující procesy:

¹¹ „*Langue [lãg] je systém abstraktních jednotek, hodnot, z nichž každá má v systému svou platnost, jež je dána vztahy k ostatním jednotkám systému*“ (Čejka, Lotko 1974: s. 13).

- 1) produkce řeči
- 2) recepce řeči¹²

Tyto dva základní procesy tvořily předmět zájmu tzv. psychologie jazyka, jež byla jednou z dílčích disciplín psychologie a současně tak pronikala do předmětu zkoumání lingvistiky.

Podobné vysvětlení nabízí ve své koncepci Altmann (2005), který podobně jako Nebeská využívá pojmů produkce a percepce řeči. Klade si několik otázek o schopnosti produkce a percepce řeči u lidského druhu. Upozorňuje, stejně jako Lotko a Čejka, že právě ona schopnost sdělovat a přijímat informace, je natolik zautomatizovaným principem, jenž si mnozí z nás neuvědomují.

Otázkou zůstává, jak je možné, že tyto informace využíváme bez usilovného přemýšlení či jak je možné, že náš slovník nabízí řadu různých synonym k jednomu slovu? A právě to je jednou z možných otázek a odpovědí psycholingvistiky.

1.3.1 Produkce řeči

Pro to, abychom mohli uvažovat o řeči, o její produkci a recepci, je nutné vycházet z několika pohledů na řeč:

- a) řeč nelze současně považovat za instrument mezi ostatními lidskými instrumenty a za „první dané“ ve filozofickém smyslu
- b) řeč je interakce: ne pouze lidská, ale i interakce mezi – z hlediska paradigmatu typu dva – bývalým lidským subjektem a bývalým objektem
- c) řeč je autoreakce: aktuální řečová komunikace je nejen produkce textu, ale současně i produkce předpokladů k řečové komunikaci, tedy jazyka, komunikačních kompetencí

(Kořenský citováno in Macurová 1996: s. 162)

¹² Termín recepce řeči bývá také často v publikacích označován jako percepce řeči.

Čermák (2001) uvádí, že o produkci řeči musíme uvažovat v kontextu různých podob a způsobů:

- 1) jazyk lze uvádět jako mluvený, psaný či vygenerovaný počítačem
- 2) pokud je psaný, je určen k přenosu v místě nebo čase
- 3) pokud je mluvený, jeho podoba může být spontánní
- 4) jazyk je použit k čtení či formulaci myšlenek v samomluvě
- 5) jazyk je použit tváří v tvář
- 6) jazyk je použit v rámci sdělování prostřednictvím rádia, telefonu apod.

O produkci řeči uvažujeme jako o fázi. Nebeská (1992) pokládá produkci řeči za jistý model, kdy postupujeme od motivovaného záměru produktora - mluvčího - přes výběr základních komunikačních prostředků, což se odrazí na jejich vnější zvukové či grafické podobě.

1.3.2 Recepce řeči

Recepce řeči má, stejně jako produkce, svou vlastní fázi. Nebeská (1992) uvádí, že počátečním impulsem je sensorický příjem akustického nebo optického signálu, který postupně přechází do vlastní interpretace sdělovaného obsahu. V důsledku lze tedy hovořit o tom, jak ukazuje Čermák (2001), že na počátku přijímaného signálu se snažíme o tzv. identifikaci, rozpoznávání slov a následně provádíme analýzu, tzn. interpretaci sdělovaného obsahu.

1.4 Předmět zkoumání lingvistiky v kontrastu k psychologii

Nebeská (1992) uvádí, že psychologie jazyka měla¹³ blízký vztah k lingvistickému vědnímu oboru. Pro to, abychom dokázali rozpoznat slyšené a zároveň mluvené, je třeba disponovat souborem předpokladů, tzv. přirozeným jazykem. Základním předmětem zkoumání lingvistiky je soubor předpokladů, tzn. přirozený jazyk. V souvislosti s lingvistikou a jejím předmětem zkoumání hovoříme o povaze a organizaci souboru jazykových prostředků. Starší slovníky uvádějí, že: „...*Předmětem jazykovědy mohou být jednotlivé jazyky i různé jevy jazyka: zvuková stránka (fonetika a fonologie), mluvnická stavba (gramatika), slovní zásoba (lexikologie a lexikografie,*

¹³ Čas přítomnosti je používán vzhledem k dnešnímu méně frekventovanému užití pojmu psychologie jazyka.

nauka o tvoření slov), *styl (stylistika)*, *územní a sociální rozvrstvení (dialektologie)*, *významová stránka jazykových jevů (sémantika)*“ (Kolektiv autorů Encyklopedického institutu Československé akademie věd 1972: s. 468). Moderní učebnice a jazykové příručky většinou neposkytují natolik rozsáhlé informace o předmětu lingvistiky, nýbrž se snaží specifikovat úzký okruh předmětu zkoumání.

1.5 Předmět zkoumání psycholingvistiky v kontrastu k lingvistice

Je zřejmé, jak uvádí Altmann (2005), že jedním z možných předmětů studia lingvistů je právě snaha prokázat a zjistit, zda jazykové vlastnosti nejsou společným univerzem všech jazyků. Řada lingvistů, ale i psycholingvistů se domnívá, že právě univerzální znalost jazyka je odrazem vrozené znalosti jazyka. Hranici mezi předmětem zájmu psycholingvistiky a lingvistiky tedy nelze přesně vymežit a stanovit. Společným tématem, ve kterém se shodují, je právě otázka univerzální vlastnosti jazyka. Otázky, které byly dříve pokládány naší komunitou, vedly ke stále větším domněnkám. To ukazuje i Altmann (2005). Jakým způsobem si dítě osvojuje jazyk? Jak je možné, že lidé mezi sebou komunikují a rozumějí si? Jak se jazyk, jeden z nejdůležitějších prostředků komunikace, vyvinul? Kde má jazyk své kořeny? V dřívějších dobách byly otázky pokládány a považovány za otázky filozofické. S vývojem společnosti a myšlení se filozofické otázky začaly stávat součástí specializovaných disciplín, mezi něž patřila i nepopíratelně psychologie a lingvistika. Propojení poznatků jednotlivých věd zapříčinilo, že mohla být provedena hlubší analýza daného tématu. Informace separovaných věd nebyly dostatečné, neuměly komplexně odpovídat na otázky týkající se daného tématu. Psychologie nedovedla postihnout okruh otázek zabývajících se jazykovými systémy a následným fungováním těchto systémů. Lingvistice naopak chyběly poznatky o struktuře mysli a s nimi spojené mentální procesy.

V zásadě lze v rámci této koncepce uvažovat o dalším faktu ve vztahu jazyka a myšlení, tedy o tzv. nabývání jazyka. Čermák (2001) jej považuje za přirozený proces učení se, který si osvojuje dítě v souvislosti s vývojem mozku.

1.6 Předmět zkoumání psycholingvistiky

Gerry T. M. Altmann uvádí: *„Konstituování psycholingvistiky jako interdisciplinárního oboru bylo umožněno tím, že psychologii a lingvistiku dlouhodobě spojuje zájem o užívání přirozeného jazyka, je to jejich společný předmět zkoumání.*

Právě společný předmět zkoumání a slučitelná metodologická východiska jsou základními předpoklady sblížení vědních oborů, které může za příznivých okolností vést až ke vzniku oboru interdisciplinárního“ (Altmann 2005: s. 287 - 288).

V důsledku dlouhodobého shromažďování dat z různých vědních oborů, jak uvádí Nebeská (1992), bylo umožněno formování samostatného vědního oboru - psycholingvistiky. Z tohoto důvodu musíme za cíl psycholingvistiky pokládat nikoli rozšiřování dílčích poznatků, ale samotné využívání těch poznatků, jimiž psycholingvistika disponuje a zaměřit svou pozornost na vzájemné propojení získaných poznatků či na modelování řečové komunikace. Z nám předkládaných faktů můžeme pokládat tematické rozvrstvení psycholingvistiky za široké a nepřeborné.

Pro předmět zkoumání v psycholingvistice jsou vymezeny dva pojmy, a to:

- 1) užívání jazyka
- 2) řečová činnost

Soubor jazykových prostředků, které jsou základním předmětem zkoumání lingvistiky, hodnotíme v psycholingvistickém kontextu jako již součást řečové činnosti.

2 HISTORICKÉ SOUVISLOSTI VE VÝVOJI PSYCHOLINGVISTIKY

Řada autorů pojednávající o psycholingvistice a jejím vývoji se shoduje v tom, že samotné počátky psycholingvistiky nejsou zřetelně vymezeny historickým obdobím. Nelze stanovit jasný a přesný historický mezník, o němž bychom mohli říci, že je počátkem psycholingvistiky jako samostatného vědního oboru.

Altmann (2005) tvrdí, že kořeny psycholingvistiky můžeme mapovat už v období starověkého Řecka bez nemožnosti vyloučení, že samotná podoba psycholingvistiky byla rozvíjena již v dřívějších dobách. Už dříve ve vyspělých civilizacích starověkého Egypta, kdy stavění pyramid bylo běžnou součástí světa, kdy stavitelé využívali matematických pojmů, o nichž se naše soudobá společnost dozvěděla díky dochovaným artefaktům, se mohla začít rodit a formovat jednotná teorie produkce a porozumění řeči. Je však nutné dodat, že hypotézy, jež obsahují dvě proměnné, tedy vědomosti a zároveň jazyk, jsou pouhými domněnkami mé osoby.

Pokud se pozorně zadíváme na slovo již tolikrát zmíněné, konkrétně na pojem - psycholingvistika -, jistě nám neunikne samotný etymologický význam slova. Z hlediska slovo tvorby se nepochybně jedná o slovo utvořené, vzniklé složením dvou slov, tedy dvou slov kořených o dvou slovo tvorných základech, jež jsou odděleny jedním konektémem. Ponecháme-li stranou podrobné slovo tvorné a morfologické rozbor, zůstávají nám dva silné kořeny slov, tedy: psych a lingv. Izolace těchto sfér zájmu byla v dřívějších dobách nepopíratelná. Jak naznačuje Iva Nebeská (1992), lingvistika volila toto stanovisko s jistým záměrem, neboť se chtěla osamostatnit a oprostit se od vlivu psychologie, a stát se tak samostatným vědním oborem s vlastním specifíkem. Pro to, aby se jí mohla stát, musela si stanovit vlastní přístupy, cíle a metody. Psychologie, byť tak prezentována, vliv jazyka nestavěla do pozadí. V didaktických přístupech, konkrétně v teorii učení, používala verbální materiál. Z tohoto důvodu byla zejména snaha o sblížení vědeckých disciplín lingvistiky a psycholingvistiky zájmem psychologů. Pro to, aby mohly být definovány cíle, metody, postupy a jiné atributy, jež tvoří vědní obor oborem, bylo nutné, aby bylo stanoveno institucionální vymezení psycholingvistiky, která se tak mohla stát samostatným vědním oborem.

O počátcích psycholingvistiky a jejím intelektuálním rozmachu vede řada autorů, kteří se zabývají problémem a tématem psycholingvistiky, dlouholeté spory. Iva Nebeská (1992) je přesvědčena o tom, že samotné počátky psycholingvistiky nejsou spojeny pouze s historickými událostmi, ale i s mnoha dalšími faktory, mezi něž uvádí i nepřízeň doby a antipatie některých lingvistů, jež demonstuje situací v 50. letech ve Spojených státech amerických. Dále Nebeská uvádí: „Z lingvistického hlediska nebyla 50. léta v USA pro vznik psycholingvistiky právě nejpříznivější dobou. Lingvisté, kteří se na formování psycholingvistiky podíleli, byli zastánci strukturalismu (amerického deskriptivismu) a jednoznačně preferovali systémovou orientaci, přesněji elementárně systémový přístup k jazyku: usilovali o co nejdokonalejší popis prostředků přirozeného jazyka (jazykového systému). Vlastní proces užívání jazyka, okolnosti vzniku a působení jazykového projevu však stály zcela mimo oblast jejich zájmu. To neznamená, že by si důležitost těchto činitelů neuvědomovali, pouze od nich programově odhlíželi“ (Nebeská 1992: s. 8).

Altmann (2005) počíná svůj výklad o historii psycholingvistiky obdobím starověkého Řecka, od kterého se virtuálně pohybujeme až do období 60. let 20. století. Sám Altmann je zastáncem názoru, že psycholingvistika jako vědní obor závisí na prosperitě lingvistiky a na jejích pokrocích. Jak dokládá na svém příkladu, lingvisté se dříve zajímali pouze o samotný popis jazyka, zatímco psycholingvisty zajímalo a do dnešních dob zajímá, jakým způsobem jazyk produkujeme, jak jej přijímáme a jak mu rozumíme. K tomu, aby bylo možné stanovit psycholingvistiku jako samostatný vědní obor, bylo zapotřebí stanovit pojmosloví. Lingvistika měla vedoucí úlohu v systému věd a poskytla formování psycholingvistiky základní terminologii. Jak dokládá Gerry T. M. Altmann: „Převzali od ní jakousi periodickou tabulku prvků a pravidel, pomocí nichž mohou předvídat třaskavé kombinace prvků“ (Altmann 2005: s. 15). Lingvistika byla základní složkou, jež poskytla psycholingvistice terminologii a pojmosloví o tom, jak je věta vystavěna, jaká slova ji tvoří a požadovala, aby úkolem psycholingvistiky byla práce s těmito strukturami, ať již s nejmenšími zvukovými jednotkami¹⁴, slovy či celými větami se závěrečným úkolem pochopit význam těchto struktur. Do kontrastu s tímto tvrzením, které vyzdvihuje Gerry T. M. Altmann, jež se vyjadřuje o vedoucí pozici lingvistiky při vytváření a stanovování

¹⁴ tzv. fonémy = nejmenšími zvukovými jednotkami

psycholingvistiky jako samostatného vědního oboru, je nutno postavit stanovisko Ivy Nebeské. Ta tvrdí, že iniciativu vzniku psycholingvistiky je třeba přisoudit spíše psychologům, neboť mezi psychology a lingvisty nebyla vzájemná spolupráce. Její postoj dokládá tvrzení, že: „...*Psychologie se stala v tomto interdisciplinárním oboru směrovací vědou*“ (Nebeská 1992: s. 8).

2.1 Vlastní počátky psycholingvistiky – Psycholinguistics

Pro jakoukoli vědní disciplínu či vědní obor je příznačné, že pro vznik daného okruhu témat je zapotřebí vytvoření teoretického podkladového materiálu. Psycholingvistika nebyla výjimkou. Nebeská (1992) označuje rok 1954¹⁵ za organizační mezník ve vývoji psycholingvistiky. Na formování sborníku se podíleli významné osobnosti, jimž je autorství sborníku připisováno:

- a) Charles Egerton Osgood
- b) Thomas Albert Sebeok

Autoři sborníku, Ch. E. Osgood a T. A. Sebeok, vyjádřili ve svém díle přesvědčení o vzniku psycholingvistiky v souvislosti se třemi vědními obory:

- 1) strukturní lingvistika
- 2) behavioristická teorie učení
- 3) teorie informace

2.1.1 Strukturní lingvistika

„[...] *chápal* jazyk jako systém vzájemně propojených vztahů“ (Nebeská 1992: s. 9).

Podobné stanovisko zastávají i autoři Čejka a Lotko (1973), kteří hovoří o jazyce jako o systému prostředků. Systém může fungovat pouze tehdy, pokud vytváří celek, jenž se skládá z dílčích prvků. Prvky jsou pak následně spjaty jistými vztahy. „*Každý prvek je definován v systému jednoznačně souborem oněch vztahů, které jej váží k ostatním prvkům, tj. svým „místem“ v systému. Systémovost v jazyce se projevuje v uspořádání a ve vzájemné závislosti jazykových prvků. Množina těchto prvků se nazývá inventář, množina vztahů mezi nimi se nazývá struktura. Různost mezi jazyky*

¹⁵ tj. rok, ve kterém byl vydán programový sborník s názvem Psycholinguistics

spočívá v odlišné podobě struktury jazykových systémů i v rozdílech mezi jejich inventáři“ (Čejka, Lotko 1973: s. 33). Je nesporné, že právě strukturní lingvistika měla vliv na formování nejen psycholingvistiky, ale i samotné lingvistiky. Jak uvádí Čejka a Lotko (1973), v jazyce neexistuje pouhá jedna rovina a primární jazykový plán. Systémový charakter jazyka není založen pouze na subsystémech, o nichž bychom mohli tvrdit, že tvoří vyváženou soustavu, ale především na tom, že všechny tyto subsystémy jsou spolu těsně spjaty, vytvářejí kooperaci, v které se jeden vyjadřuje skrze druhý a vzájemně na sebe působí. Následně pak v řeči fungují jako komplex.

2.1.2 Behavioristická teorie učení

„[...] považovala užívání jazyka za prezentaci naučených návyků (naučené verbální chování)“ (Nebeská 1992: s. 9).

Behavioristická teorie učení vycházela, na rozdíl od strukturní lingvistiky, z psychologických poznatků. Vytvářela protipól k lingvistickému učení, avšak právě zde počala jistá kooperace mezi lingvistikou a psychologii. Behaviorismus byl chápán jako psychologický směr: *„[...] zabývající se chováním subjektů na základě studia odpovědí na stimuly, závislosti mezi podněty a reakcemi“* (Linhart 2002: s. 56). Ve své podstatě považoval užívání jazyka za naučený a zkušenostmi získaný návyk.

2.1.3 Teorie informace

Nebeská (1992) uvádí, že teorie informace považovala užívání jazyka za jeden ze základů přenosu informace. Jazyk byl chápán jako prostředek tohoto přenosu neboli kód¹⁶. Vzhledem k tomu, že definice teorie informace byla nedostatečně vymezená, psycholingvistika se potýkala s různými obtížemi v souvislosti s kladením některých otázek a s jejich následným řešením. Teorii informace je přikládán zásadní vliv při formování psycholingvistiky. Jedním z důvodů značného vlivu byl vzestup teorie informace, jejího rozvoje. Teorie informace byla považována spíše za teorii přenosu signálu, v jejímž rámci se formoval komunikační model¹⁷.

¹⁶ „Kód je vyjádření informace ve formě vhodné k přenosu kanálem“ (Čejka, Lotko 1973: s. 50). Dále je nutno jazyk chápat jako přirozený kód – v kontrastu s umělým, tzv. technickým kódem (např. kódy pro letectvo, námořnictvo apod.)

¹⁷ později byl komunikační model přejmenován na informační či kódový (s oběma variantami se setkáváme)

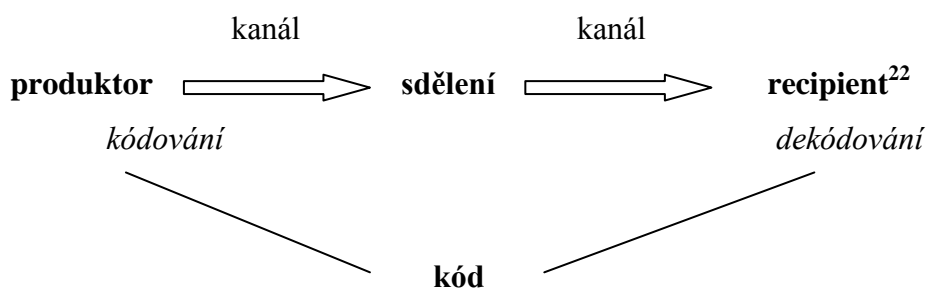
Čejka a Lotko se vyjadřují o teorii informace následovně: „V současné jazykovědě má široké uplatnění matematická¹⁸ teorie informace a její aplikace na problémy přenosu zpráv sdělovacími kanály, tzv. teorie komunikace, která je jednou ze základních disciplín kybernetiky¹⁹“ (Čejka a Lotko 1973: s. 49). Jak dále uvádějí autoři, současná teorie komunikace nazírá na jazyk jako na druh kódu, jímž rozumíme vyjádření informace. Dosahuje takové formy, ve které je vhodná k přenosu kanálem²⁰.

Nebeská (1992) uvádí, že právě teorie informace byla zprostředkovatelem, mezičlánkem mezi strukturní lingvistikou a behavioristickou teorií učení. Strukturní lingvistika, jež chápala jazyk jako systém vzájemně propojených vztahů, sympatizovala s východisky teorie informace, tedy s tvrzením, kdy byl jazyk chápán jako kód. Postupným zdokonalování, na což upozorňují i Čejka a Lotko (1973), teorie informace našla své uplatnění v matematice a teoretické kybernetice. Společná kooperace psycholingvistiky a teorie informace vedla k vytvoření základních specifík, mezi něž patřilo i studium následností struktury textu²¹.

2.1.3.1 Komunikační model

Čejka a Lotko (1973) tvrdí, že každý sdělovací systém má, z hlediska teorie informace, shodné schéma:

Schéma č. 4: Komunikační model 1

(Zdroj: Nebeská 1992: s. 9)

¹⁸ Adjektivem – matematická – rozumí autoři především tu skutečnost, že v současnosti je matematika odvětvím, jež je nedílnou součástí jazykovědy, ve kterém se uplatňují různé statistické výzkumy.

¹⁹ „Kybernetika je věda o řízení a sdělování jak v neživých, tak v živých formách hmoty“ (Čejka, Lotko 1973: s. 48).

²⁰ O kanálu hovoříme jako o libovolném prostředí, v němž dochází k přenosu informace.

²¹ Text byl chápán jako strukturované sdělení, kdy mezi jednotkami došlo k postupnému řetězení v jednom směru, tzn. zleva doprava, přičemž každá informační hodnota byla chápána jako izolovaná jednotka, jež závisela na předchozí jednotce.

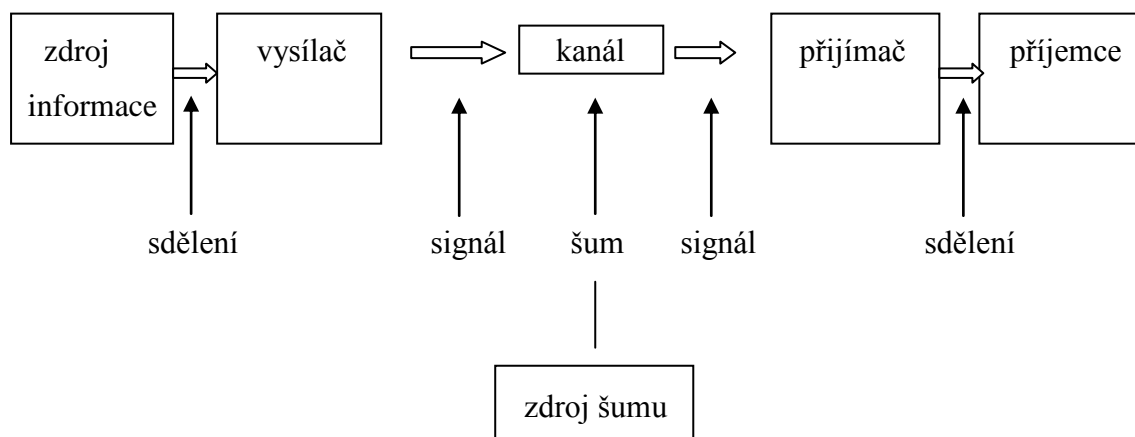
²² též příjemce

V zásadě lze komunikační model chápat jako proces vycházející z bodu A (tzn. z bodu: produktor – mluvčí) do bodu B (recipient – příjemce). Nebeská (1992) popisuje komunikační schéma jako proces počínající v místě A, tedy u produktora, pro něhož se stává stěžejním vysílání řečového signálu směrem k recipientovi. Tento signál je šířen komunikačním kanálem, ve kterém dominují tzv. šumy. Řečový signál (sdělení) je primárně zakódován (tj. v bodě A) do prostředků přirozeného jazyka²³. Úkolem recipienta (příjemce) je sdělení dekodovat a získat tak prvotní sdělení.

Jak naznačuje Nebeská: „Velkou výhodou tohoto modelu byla však jeho dostatečná obecnost: postihoval proto nejružnější typy komunikačních procesů. Umožňoval globální pohled na komunikační proces (pohled zevnějška), zdůrazňoval procesualnost komunikace (sdělení směřuje od produktora k recipientovi) i skutečnost, že sdělení je zakódováno do kódu, který je přístupný oběma komunikantům“ (Nebeská 1992: s. 10).

Čejka a Lotko vycházejí z předpokladu, jak již bylo zmíněno výše, že komunikační model dodržuje jednotné schéma. Společně nabízejí propracovanější schéma, o němž hovoří Iva Nebeská ve svém výkladu.

Schéma č. 5: Komunikační model 2

(Zdroj: Čejka, Lotko 1973: s. 49)

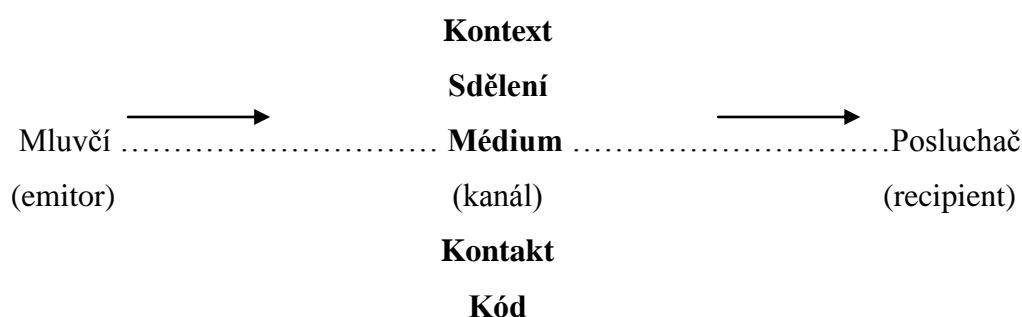
„To, co se pomocí sdělovacího systému přenáší, nazývá se sdělení [...]. Sdělovací systém se skládá ze zdroje informace, který vytváří sdělení, z vysílače, který mění sdělení podle kódu [...] v signály, jež se pak dají přenášet spojovacím kanálem

²³ prostředkem přirozeného jazyka se rozumí verbální kód

[...], dále z přijímače, který pracuje podle stejného kódu jako vysílač a z řady signálů vytváří znovu původní sdělení, a z příjemce (místa určení). V každém sdělovacím systému působí na signál šumy; jsou to všechny nahodilé chyby a poruchy, které při přenosu signálu vždy vznikají a signál více nebo méně porušují a deformují“ (Čejka, Lotko 1973: s. 49).

Čermák (2001) poukazuje především na stránku lingvistickou, upozorňuje na podobu schématu komunikativní situace, která je, dle jeho slov, lingvisticky pojatá a zjednodušená:

Schéma č. 6: Komunikativní situace

(Zdroj: Čermák 2001: s. 18)

Ve své podstatě zachycuje proces předávání informací, a to následovně:

NĚKDO (mluvčí) říká NĚCO (sdělení) NĚKOMU (posluchač) NĚJAK
 (kontakt/kód/médium) s NĚJAKÝM ÚČINKEM (zpětná vazba/pragmatický účinek)
 (informace doplněny z Čermák 2001: s. 19)

2.2 Psycholingvistické jednotky

Nebeská (1992) nabízí jednu z možných definic, ve které jsou psycholingvistické jednotky chápány jako funkčně vymezené jednotky přenosu informace. Průcha (1965) zdůrazňuje definování psycholingvistických jednotek, které spočívá v experimentálním vygenerování. Definuje je jako: „*Funkčně operující segmenty sdělení*“ (Průcha in Slovo a slovesnost 1965: s. 70). Je nutné akcentovat především to, že nemůžeme operovat s přímo-úměrným schématem, ve kterém by jednotky procesu kódování vždy odpovídaly týmž jednotkám procesu dekódování, na což upozorňuje právě Průcha. Pro správnou orientaci je nutné hierarchizovat tyto jednotky, jejichž řazení vyplývá z jednotlivých etap organizace jazykového chování:

- a) etapa motivační²⁴
- b) etapa sémantická²⁵
- c) etapa následnostní²⁶
- d) etapa integrační²⁷

Tabulka č. 1: Etapy organizace jazykového chování²⁸

		Základní cíl	Fáze kódování	Fáze dekódování
1.	etapa motivační	primární rozhodnutí	VĚTA	VĚTA
2.	etapa sémantická	pravděpodobnostní a deterministická pravidla	FUNKČNÍ MNOŽINA SLOV	MENŠÍ JEDNOTKA
3.	etapa následnostní	určování pořadí + následnostní kombinace	↑ ↓	↑ ↓
4.	etapa integrační	operace s menšími psycholinguvistickými komponenty	↓ SLABIKY	↓ FONÉMY

(Zdroj: vlastní zpracování)

2.3 Dominující směry v počátcích psycholinguistiky v souvislosti s psychologíí

Je všeobecně známo, že Spojené státy americké jsou nazývány kolébkou inovací a vědeckých objevů. Psycholinguvistika byla jedním z vědních oborů, kterému Spojené státy americké daly nový rozměr.

²⁴ Etapou motivační se rozumí, jak předkládá Průcha (1965), primární rozhodnutí. Např. Mám mluvit či mám být zticha? Jednotkou takového úsudku je jak při kódování, tak i dekódování věta.

²⁵ Etapa sémantická je, dle Průchy (1965), řízena pravděpodobnostními, ale i deterministickými pravidly. Při fázi kódování považujeme za základní jednotku tzv. funkční množinu slov (např. ta nová košile).

²⁶ Základem následnostní etapy je podle stejnojmenného autora určování pořadí a následná kombinace jednotek ostatních etap na základě pravděpodobnostních omezení.

²⁷ Průcha (1965) poukazuje na integrační etapu jako na proces, ve kterém dochází k operacím s nejmenšími psycholinguvistickými komponenty jazykového sdělení. Těmito komponenty jsou ve fázi kódování slabiky, ve fázi dekódování fonémy.

²⁸ Základem takového hierarchizování je předpoklad, že organizování probíhá současně ve všech zmíněných etapách.

Altmann (2005) i Nebeská (1992) se shodují v tvrzení, že počátky psycholingvistiky byly rozporuplné. O polovině 50. letch 20. století hovoříme jako zrodu nové vědní disciplíny, psycholingvistiky, jež s sebou přináší řadu nových a zcela mimořádných otázek. Vlastní počátky psycholingvistiky byly ovlivněny učením psychologů, kteří zdůrazňovali fakt, že jejich iniciativa není postavena na pouhých historických důvodech. Pro kooperativní skupinu lingvistů nebyla v polovině 50. letch 20. století nejpříznivější doba. Řada z nich byla představiteli strukturalismu či amerického deskriptivismu. Buchtelová (1995) uvádí, že v případě strukturalismu byla orientace zaměřena na metodologii, výzkum struktury objektů s prioritou celku, jenž byl segmentován na části, mezi nimiž byly uplatňovány vzájemné vztahy. V případě amerického deskriptivismu, jenž definuje Kolektiv autorů Encyklopedického domu (1996), byla pozornost věnována samotnému popisu a popisnému zobrazování.

Pro to, aby mohla být psycholingvistika samostatným vědním oborem, který se rekrutoval z jiných vědních oborů, bylo nutné projít řadou různých změn právě v rámci formování. Janoušek (2007) tvrdí, že právě ono formování, jež v sobě zahrnuje problém souvislosti mezi komunikací a lidskou psychikou těsně kooperuje s rozvojem lidské psychiky, řeči, jazyka a dalšími významnými elementy²⁹.

V rámci formace psycholingvistiky jako samostatné vědní disciplíny docházelo k výrazným změnám paradigmat a přístupů k užívání jazyka, na což poukazuje i Altmann (2005). Důsledkem vývoje a zmiňované formace byla změna teoretických koncepcí, jež se mezi sebou vzájemně lišily podle toho, jak nahlížely na jednotlivé níže jmenované předpoklady a okolnosti užívání jazyka:

- a) vrozené fyziologické a psychické předpoklady užívání jazyka, které jsou vlastní člověku jako biologickému druhu
- b) proces učení, komunikační zkušenosti
- c) pragmatické faktory, zejména prostředí, které na jedince působí dlouhodobě, a prostředí, které působí aktuálně, tj. v němž se jedinec účastní komunikačního aktu

(Altmann 2005: s. 288)

²⁹ Janoušek (2007) dále uvádí např. významy a znaky – mezi nimiž je návaznost obsahová a odpovídá historickému vývoji, který souvisí s příslušnými představami a poznatky

Důsledkem dlouhodobých sporů mezi lingvisty, kteří upřednostňovali stanovy strukturalismu či amerického deskriptivismu, a psychology, jejichž iniciativou nebyly pouze historické důvody, bylo majoritní postavení psychologů v rámci formování psycholingvistiky. Nebeská (1992) hovoří o psychologii jako o pramatce a směrovací vědě v psycholingvistice jakožto interdisciplinárním oboru. Do kontrastu s výše uvedenými informacemi, převážně od lingvistů, je nutno zahrnout i nahlížení psychologů na problematiku vývoje psycholingvistiky. Konkrétně Průcha (2011) uvádí, že právě psycholingvistika znamenala obrovský pokrok ve své snaze o propojení teorie, poznatků a metod dvou různých tematických vědních oborů, tzn. psychologie a lingvistiky. „Účel nové interdisciplinární vědy byl zaměřen na to, aby byly integrovány jednak poznatky o jazyce, jeho struktuře a fungování a jednak poznatky o lidských subjektech, jejich chování a zacházení s jazykem“ (Průcha 2011: s. 12).

2.3.1 Behaviorismus a psycholingvistika

Dominujícím směrem, jenž se výrazně podílel na samotném vývoji psycholingvistiky ve 30. a 50. letech 20. století, byl behaviorismus³⁰. Vágnerová (2007) podotýká, že většina teoretických směrů, jež se v psychologickém okruhu formovala, vyzdvihovala a zkoumala význam učení. B. F. Skinner, představitel behaviorismu, zastával názor, ve kterém je osobnost pouhým souborem individuálně typických vzorců chování. S podobným východiskem se ztotožňuje i Jan Průcha, který v periodiku Slovo a slovesnost uvádí: „Z hlediska psychologie [...] jeví se užívání jazyka jako komplex naučených návyků. Jako všechny návyky lze i jazykové chování vykládat v termínech vztahů – podnět – odpověď. Téměř všechny významné teorie jazykového chování vycházejí z klasické teorie reflexů I. P. Pavlova, jež celkově výrazně ovlivnila behavioristickou psychologii³¹“ (Průcha in Slovo a slovesnost 1965: s. 69).

Psycholingvistika tuto teorii akceptovala, navíc, jak uvádí Nebeská (1992), obohatila její koncept o vztah k jazyku. Nejvýraznějšími představiteli behavioristické psycholingvistiky se tak stali B. F. Skinner a Charles E. Osgood. Užívání jazyka bylo pokládáno za výsledek naučených návyků. Do behaviorismu se promítaly různé

³⁰ „Psychologická, sociologická a ekonomická teorie zabývající se chováním subjektů na základě studia odpovědi na stimuly“ (Kolektiv autorů a konzultantů Encyklopedického domu, spol. s.r.o. (1996: s. 41).

³¹ Jak dále Průcha (1965) uvádí, v 2. pol. 20. století vzrůstá vlna nedůvěry a kritiky nad dogmatickým upřednostňováním Pavlovy teorie jako jediné teorie umožňující správné vysvětlení lidské psychiky a jazykového chování. Blíže se k problému vyjadřuje řada autorů, především psychologů.

koncepte, ať již pozitivismus³² či reakce na psychologii založené na opírání se o introspekci³³. V centru pozornosti behaviorismu bylo:

- a) chování, kterému byl přisouzen status empiricky pozorovatelného jevu
- b) registrované aktivity organismu, jež byly zároveň reakcí organismu na vnější stimuly

V psycholingvistice, podobně jako v behavioristické psychologii, bylo užívání jazyka považováno za naučené chování. Altmann (2005) uvádí, že právě jazyk měl být jedním z naučeného chování, které člověk získává v průběhu učení stejně jako jiné dovednosti. Proces učení byl následně chápán jako jistý typ reakce jedince na podněty z vnějšího prostředí. Stěžejními prvky ve zkoumání psycholingvistiky, v návaznosti na behavioristickou teorii, byly:

- a) vlastní procesy učení – především vlivy vnějšího okolí, které jsou příčinou vzniku učení
- b) výsledky získané učením – tj. naučení jazykovým prostředkům a následným poznatkům o jejich využívání

Typickým rysem všech vědních disciplín a oborů je jistá variabilita. Behaviorismus, jak uvádí Nebeská (1992), prošel během svého vývoje několika etapami. Názor, ve kterém behavioristé omezovali veškeré aktivity a zkoumali následné vytváření vzájemných vztahů mezi stimuly, jež vyvolávají reakce, považovali za nedostačující. Mezi jednotlivé stimuly byl vložen zprostředkující člen, jenž odpovídal vnitřním faktorům odlišitelného chování. Přes veškeré snahy o změnu a vložení intervenujících proměnných (zprostředkujících členů), behaviorismus chápe užívání jazyka jako výsledek naučeného chování, kdy jedinec, pasivní shromažďovatel informací, stojí vně prostředí a jeho chování je považováno za organizovaný systém reakcí, které se zaměřují na podněty z prostředí.

Behavioristicky orientovaná psycholingvistika tedy v zásadě přikládá důležitost:

- 1) vnějšímu prostředí, ve kterém je jazyk užíván

³² „Filozofický směr usilující o spojení vědeckého poznání jednotlivých disciplín a odmítající spekulace“ (Linhart 2002: s. 300).

³³ „Sebepozorování, zkoumání vlastního duševního života“ (Linhart 2002: s. 300).

- 2) mentálními předpoklady, jež jsou získány interakcí jedince s prostředím (učením)

2.3.1.1 Vliv behaviorismu na generování psycholingvistiky

Nebeská (1992) uvádí, že i přes jednostrannou orientaci behaviorismu, jazyka jako výsledku procesu učení, měl psychologický směr nepopiratelný význam pro další vývoj psycholingvistického myšlení, neboť:

- 1) v kooperaci s teorií informace kladl vyhovující důležitost procesuální povaze užívání jazyka – tzn., že řeč byla považována za řetěz asociovaných jevů, jež probíhají v čase
- 2) byly propracovány speciální experimentální techniky, jež byly v pozdějších dobách využívány mentory odlišných teoretických koncepcí
- 3) na základě experimentálních metod behaviorismu byly prostudovány fragmenty mentálních předpokladů užívání jazyka – zejména pak asociací mezi jednotlivými slovy, které probíhaly za různých experimentálních, ale i reálných podmínek³⁴

2.3.2 Generativismus a psycholingvistika

Koncepce užívání jazyka jako výsledku procesu učení byla na konci 50. let 20. století zpochybněna. Generativismus³⁵, dle slov Altmanna (2005), vycházel z opačných snah představitelů nežli behaviorismus. Principem generativismus v psycholingvistice bylo, dle Nebeské (1992), chápat:

- a) užívání jazyka jako vrozeného předpokladu
- b) jazyk jako mentální jev

Právě na konci 50. let 20. století bylo z úst Noama Chomského³⁶, odmítnuto stanovisko vyslovené na základě behavioristické teorie o užívání jazyka jako výsledku procesu učení. „Chomsky maximálně akcentoval dříve známý předpoklad, že k vrozeným biologickým a psychickým dispozicím člověka patří vysoce specializovaný

³⁴ O tomto tématu blíže viz NOVÁK, Zdeněk. *Normy volných slovních asociací: pětiletí, sedmiletí, devítiletí, jedenáctiletí, třináctiletí, patnáctiletí.*

³⁵ Nebeská (1992) buduje generativismus jako směr, pro něhož je stěžejním tématem vrozený předpoklad užívání jazyka.

³⁶ „(*1928), celosvětově uznávaný lingvista. Chomsky je pokládán za tvůrce skutečné vědecké revoluce v chápání syntaxe a dalších složek jazyka“ (Harris citováno in Love and Webb 2009: s. 12).

mechanismus umožňující osvojování a užívání jazyka“ (Nebeská 1992: s. 16). O názorové orientaci Noama Chomského byla napsána řada publikací a statí. Ve výsledku však můžeme pozorovat jednu základní tezi, na které je učení Chomského koncipováno. Janoušek (2007) uvádí, že právě výzkum jazyka je správnou cestou pro pochopení a poznání vlastností lidské psychiky. Společně s dalšími psychology, jak uvádí Nebeská (1992), zejména s G. A. Millerem, jenž byl zastáncem stejného názoru, stanovil Chomsky hypotézu, ve které se vyjadřoval o struktuře každého jazyka, jež je mechanismem umožňujícím osvojování a užívání jazyka ze značné části determinována. Právě studium struktury jazyka je hlavním určovatelem pro poznávání vrozeného mechanismu³⁷. Z toho důvodu generativisté chápou vrozený mechanismus jako soubor pravidel, díky němuž jsme schopni chápat a rozumět takovým větám, které jsme nikdy dříve neslyšeli.

Je však nutno zdůraznit, že i přesto, že byl položen základní model psycholingvistiky, jež formuloval Ch. E. Osgood, psycholingvistika ve svém vývoji musela překonat řadu překážek.

2.3.2.1 Vliv generativismu na generování psycholingvistiky

Priorita vrozených předpokladů užívání jazyka se stala základním předmětem zkoumání generativní psycholingvistiky, což dokládá i Nebeská (1992). Snahou generativních psycholingvistů bylo dále teoretické vymezení pojmů:

- a) jazyková kompetence
- b) jazyková performance

2.3.2.1.1 Jazyková kompetence

„Jazykovou kompetencí se rozumí neuvědomovaná (intuitivní) znalost jazyka, mentální realita, která tvoří podklad aktuální verbální činnosti“ (Nebeská 1992: s. 16).

³⁷Altmann reaguje v podobném duchu jako Nebeská, konkrétně: *„...Již koncem 50. let lingvista N. Chomsky explicitně odmítl metodologická východiska behaviorismu a ve spolupráci s psychologem G. A. Millerem maximálně akcentoval právě vrozené předpoklady užívání jazyka. Fyziologické a psychické mechanismy, které umožňují člověku jako biologickému druhu osvojení a užívání jazyka, považovala (a nadále považuje) generativní psycholingvistika za činitele, které mají na strukturu každého přirozeného jazyka vliv rozhodující. Studium jazykové struktury se proto chápalo jako prostředek, který umožňuje tyto mechanismy poznávat, popisovat či modelovat“* (Altmann 2005: s. 289).

O jazykové kompetenci hovoří např. Čermák či Čejka a Lotko, kteří podávají výčet vysvětlení v návaznosti na N. Chomského:

„(V pojetí Chomského) systém pravidel k produkování promluv a jejich rozumnění, pojatý jako znalost a schopnost mluvčích; odpovídá *langue*³⁸“ (Čermák 2001: s. 254).

„Competence [kompitans] znamená znalost vlastního jazyka u mluvčího i posluchače“ (Čejka, Lotko 1974: s. 15).

Jak uvádí Nebeská (1992) generativismus omezoval ve svém počátku rozsah na syntaktickou složku znalosti jazyka, a to na:

- a) schopnost jedince (subjektu) vytvářet věty a rozumět jim
- b) schopnost rodilého mluvčího rozlišovat věty správně a nesprávně gramaticky utvořené³⁹

2.3.2.1.2 Jazyková performance

„...Performance je prostředkem, který umožňuje intuitivní znalost jazyka popsat a vyložit“ (Nebeská 1992: s. 16).

„Úhrn promluv chápaný jako oblast realizací jazyka (v pojetí Chomského), odpovídající *parole*⁴⁰“ (Čermák 2001: s. 270).

„Performance [...] je aktuální užití jazyka v konkrétních situacích“ (Čejka, Lotko 1973: s. 15).

Vlivem znalosti jazykové performance, jak uvádí Altmann (2005), bylo docíleno toho, že prvotní syntaktická struktura byla obohacena o sémantickou složku výpovědi. Díky ní nebyly věty, respektive syntaktická struktura, omezeny na pouhé zjišťování

³⁸ „Langue [lãg] je systém abstraktních jednotek, hodnot, z nichž každá má v systému svou platnost, jež je dána vztahy k ostatním jednotkám systému. Langue – systém jazykových znaků – je vzhledem k vyjadřování významům (“označovanému”) v podstatě libovolný (arbitrární, nemotivovaný), o čemž svědčí mimo jiné i existence různých jazyků“ (Čejka, Lotko 1974: s. 13).

³⁹ Nebeská (1992) uvádí, že dříve nebyla snaha rozlišovat významovou stránku jazyka. Primárnost byla dávana na syntaktickou stránku jazyka. Z toho důvodu, jak uvádí, byla za gramaticky správnou považována věta: např. Opice skočila na červenou zeměkouli.

⁴⁰ „Parole [pa'rol] je aktuální realizace langue v nějaké hmotné podobě (zvukové, grafické aj.) v konkrétních situacích. Výsledkem této realizace jsou konkrétní jazykové projevy (promluvy, texty)“ (Čejka, Lotko 1973: s. 14).

korespondenci mezi počty mentálních operací a složitostí syntaktického tvoření či vnímání věty. Generativní psycholingvistika negovala předchozí teoretické směry, tudíž se dokázala oprostít od jakýchkoliv vnějších vlivů. Tento fakt následně nabídl generativním psycholingvistům prostudovat oblast kreativity jazyka, což umožňovalo operace s pojmy, strukturami a pravidly. Nebeská (1992) poukazuje na fakt, že jazyková performance byla řadou teoretiků a veřejností kritizována. V důsledku neúspěšné snahy o formování jazykové performance jako celku, docházelo k její segmentaci na dílčí teorie⁴¹.

2.3.2.2 Hlubková a povrchová struktura věty

V generativní psycholingvistice byla podle Chomského rozlišena hlubková a povrchová struktura věty. Nebeská (1992) uvádí, že rozdíl mezi těmito strukturami spočíval především ve stránce sémantické. Hlubková struktura věty byla nositelkou významové informace, kdy za pomoci transformačních pravidel docházelo k postupnému vygenerování struktury povrchové. Cílem povrchové struktury věty bylo dospět ke konkrétnímu fonologickému realizování věty. Základem těchto struktur bylo vzájemné odlišení dvojjazyčných vět⁴². V důsledku snah generativní psycholingvistiky se v zásadě formovaly dva předměty zkoumání (podle Nebeské):

- 1) psychologická reálnost pojmů povrchová a hlubková struktura
- 2) hledání vztahů mezi povrchovou a hlubkovou strukturou z hlediska jejich mentální reprezentace

2.4 Kognitivní a kontextová psycholingvistika

V souvislosti s pozdějším historickým vývojem psycholingvistiky nesmí být opomíjena tzv. kontextová a kognitivní⁴³ psycholingvistika, o nichž se zmiňuje řada autorů jako o nových paradigmatech v ontogenezi a formování psycholingvistiky.

⁴¹ K nejznámějším dílčím teoriím patřila, dle Nebeské (1992), hypotéza transformačního dekodování G. A. Millera, jež vycházela z experimentální a generativní psychologie. Blíže NEBESKÁ, Iva. *Úvod do psycholingvistiky*. 1. vyd. Praha: H&H, 1992. 127. s. ISBN 80-85467-75-5

⁴² Např. Lov ptáků byl příliš zdlouhavý.

⁴³ Nebeská rozvíjí myšlenku obecné roviny kognitivního bádání: „*Kognitivní bádání jsou dnes vpravdě transdisciplinární, tematicky bezbřehá; setkáváme se tu s tématy filozofickými, biologickými (zejména neurofyziologickými), etnologickými, psychologickými, lingvistickými, uměnovědnými, s tématy z počítačové lingvistiky i umělé inteligence – a všechny obory mají k věci co říci*“ (Nebeská 2007: s. 277).

2.4.1 Kognitivní psychologie a kognitivní psycholingvistika

Základy poznávací činnosti byly ukotveny v jedné ze speciálních psychologických disciplín, konkrétně v kognitivní psychologii.

Kognitivní psychologie jakožto samostatná vědní disciplína je ponejvíce konfrontována a zmiňována v souvislosti se jménem ženevského psychologa Jeana Piageta. Většina publikací zmiňuje Piagetovy základní teze v návaznosti na psychologii dítěte, neboť právě jeho výzkumy, o nichž se zmiňuje Vygotskij (2004), vytvořily základ a epochu ve vývoji učení o řeči a myšlení dítěte. Podobná stanoviska, o nichž se zmiňuje Vygotskij, zastává i Stranovská (2012), jež hovoří o Piagetovi jako o dominantní postavě kognitivní teorie. „*Piagetova teorie hovoří o tom, že vývin myšlení předchází vývinu řeči, vývin myšlení je založený na výměně senzomotorických procesů dětí se svým okolím*⁴⁴“ (Stranovská 2012: s. 50). V zásadě lze redukovat teorii kognitivních procesů na základní schéma, ve kterém je jazyk, jakožto dominantní člen pomyslného schématu, prostředkem poznávání. Vágnerová (2007) uvádí, že jazyk je základním atributem, jenž umožňuje určitý způsob zpracování, do kterého zahrnujeme nejen zakódování informací, ale i následné předávání jejich společného kódu. Právě rozvoj a způsob užívání jazyka má vliv na rozvoj kognitivních procesů, což je podstatou kognitivní teorie.

2.4.1.1 Kognitivní psycholingvistika

Tak jako každý vědní obor či vědní disciplína má svůj předmět zkoumání i kognitivní psycholingvistika ve svých počátcích nezůstávala pozadu. Nebeská (1992) uvádí: „*Základem kognitivní psycholingvistiky je důraz na mentální předpoklady užívání jazyka, a to na předpoklady nejen vrozené, ale i získané. Pozornost se věnuje zejména mentální reprezentaci jazykového projevu, a to na úrovni textu, věty (výpovědi), slova i jednotek nižších*“ (Nebeská 1992: s. 22). Cíl kognitivní psycholingvistiky je zaměřen na:

- a) formu jednotlivých segmentů jazykového projevu
- b) povahu elementů reprezentace

⁴⁴ V souvislosti s Piagetovou kognitivní teorií vznikly v 2. polovině 20. století tzv. stádia kognitivního vývoje dítěte, která zobrazují základní vývojové stupně v souvislosti s vývinem dítěte. Stranovská (2012) uvádí celkem 4 základní stádia, jimiž jsou: senzomotorický stupeň, předoperační stupeň, konkrétní operační stupeň a formální operační stupeň.

c) uspořádání elementů v mysli jedince

Dále Nebeská (1992) poukazuje na to, že pojem mentální reprezentace nelze jednoznačně specifikovat a vymezit. Psycholingvistika pracuje se sémioticky orientovaným pojetím, v kterém: „[...] *mentální reprezentací se rozumí 'proces (ale i jeho výsledek), jímž se uskutečňuje ('zvědomuje', 'zpřítomňuje') zastupovací funkce určitého znaku i znaková funkce těch psychických obsahů, které zastupují v procesu zpracování informací určitý vnitřní či vnější jev'*“ (Sedláková in Nebeská 1992: s. 23).

Kognitivní psycholingvistika, stejně jako kognitivní psychologie, vychází z předpokladu, že si jedinec v průběhu života vlivem svých vlastních řečových i neřečových zkušeností, kognitivních návyků a aktivit vytváří ve své mysli mentální struktury, jež jsou základem pro následující orientaci v prostředí, které ho obklopuje. Jazyk je v této souvislosti jakýmsi generátorem, jenž je jednak výsledkem komunikační zkušenosti a osvojených znalostí, ale i prostředkem, díky němuž získává jedinec další potřebné znalosti a zkušenosti a následně je zasazuje do kontextu s dalšími. Z tohoto důvodu je těsné sepejetí kognitivní psycholingvistiky a kognitivní psychologie markantní a zjevné. Kognitivní psycholingvistika však nesmí být pojmána pouze v návaznosti na kognitivní psychologii, neboť k nemalé části jejího rozvoje přispěla i psycholingvistika generativní. Nebeská v souvislosti s generativní psycholingvistikou uvádí: „[...] *deziluze z toho, že se nepodařilo experimentálně verifikovat generativní model, vedla u některých badatelů k tomu, že kromě vrozených předpokladů užívání jazyka se zaměřili i na předpoklady získané aktivní interakcí jedince s prostředím a postupně se oprostili od omezení daných generativních teorií*“ (Nebeská 1992: s. 23). Jistý posun však v kognitivní psycholingvistice zaznamenan byl, na což upozorňuje Nebeská (1992). Doposud byla pozornost vyvíjející se psycholingvistiky směřována spíše k produkci řeči. Kognitivní psycholingvistika posunula svůj zájem ke komunikační roli recipienta, a tak se do popředí primárního zkoumání 70. let dostala témata porozumění textu⁴⁵ a následné mapování mentálních struktur. Altmann (2005)

⁴⁵ Jak uvádí Nebeská (1992), základem teorie porozumění textu bylo hledání univerzálních principů. Pomocí hledání mělo docházet k porozumění textů bez akceptování typu textu či typu komunikační situace. Nebeská své tvrzení dokládá: „*Tímto univerzálním principem mělo být právě střídání známé a nové informace. V podstatě byl tento princip dosti obecně přijímán, ovšem s výhradou, že se omezuje na věty či texty s doslovným významem. Toto omezení vedlo k explicitnímu formulování otázky [...]*“ (Nebeská 1992: s. 24). Více viz POKORNÝ, Petr: *Hermeneutika jako teorie porozumění*.

doplňuje informace o prapůvodních východiscích kognitivní psycholingvistiky, které spatřuje v počátečním používání starších poznatků o fungování lidské paměti a její struktuře. Lze tedy jednoznačně potvrdit stanovisko Nebeské, které informuje o dalších východiscích kognitivní psycholingvistiky, jež neobsahuje pouhou návaznost na zcela zjevnou kognitivní psychologii⁴⁶.

2.4.2 Kontextová psycholingvistika

Podobně jako kognitivní psycholingvistika zaznamenala i kontextová psycholingvistika svůj informační růst později nežli jejich předchůdci. Jak uvádí Altmann (2005), je třeba uvědomit si, že jak behaviorismus, tak i generativismus inklinoval ke krajnostem, zatímco kontextová psycholingvistika se snažila být svým zaměřením otevřenější. V centru pozornosti komunikační⁴⁷ teorie byly:

- a) vnější faktory užívání jazyka
- b) situační faktory užívání jazyka
- c) pragmatické faktory užívání jazyka⁴⁸

Nebeská (1992) v periodiku Slovo a slovesnost hovoří o postupném nahrazování či doplňování generativní psycholingvistiky právě psycholingvistikou kontextovou. Stejně tak jako Altmann i Nebeská poukazuje na obohacení a modelování řečové komunikace o vnější determinanty. Potvrzuje i Altmanovy teze, v nichž se do popředí zájmu kontextové psycholingvistiky dostává vztah mezi záměrem produktora a zároveň porozuměním recipienta. Dále Nebeská upozorňuje na to, že v rámci kontextové psycholingvistiky došlo k vytvoření mnohých kontextů různých typů.

⁴⁶ V konfrontaci s Nebeskou se Altmann o kognitivní psycholingvistice vyjadřuje následovně: „[...] v posledních dvou desetiletích stále úžeji spolupracuje s neurovědami a teorií umělé inteligence; právě nové poznatky neurověd umožnily detailněji studovat fyziologické procesy probíhající v lidském mozku a modelovat jejich fungování (umělé neuronové sítě“ (Altmann 2005: s. 291).

⁴⁷ často v publikacích používán též název - kontextová psycholingvistika

⁴⁸ Jak ukazuje Altmann (2005), rozdíly v nově orientovaných psycholingvistických disciplínách jsou znatelné. Zatímco se kontextová psycholingvistika zaměřuje na vnější, situační a pragmatické faktory užívání jazyka, primární pozornost kognitivní psycholingvistiky lpí na vnitřních, mentálních faktorech užívání jazyka a aktivitě jedince. Pragmatické faktory, které jsou zdůrazňovány v souvislosti s kontextovou psycholingvistikou jsou v rámci kognitivní psycholingvistiky respektovány.

3 K OBECNÝM OTÁZKÁM SOUČASNÉ PSYCHOLINGVISTIKY

Současná psycholingvistika, jak vyplývá z publikací, zaznamenala jistý posun v dostupnosti informací některých oblastí psycholingvistického výzkumu. Hovoříme-li o minulosti psycholingvistiky, jak ji nazývá většina publikujících autorů, musíme brát v úvahu, že ona minulost začíná před sedmdesáti lety⁴⁹. Minulost, která byla zárodkem, prapůvodem této vědní disciplíny, lze vysledovat až do dávných věků. Nelze narýsovat úsečku s letopočty a říci, zde je prapůvod psycholingvistiky, neboť stejně tak jako filozofie, politologie, ale i slovtvorba je psycholingvistika interdisciplinární vědou, do níž se promítají zkušenosti našich minulých, současných a troufám si tvrdit i budoucích generací.

L. S. Vygotskij vyřkl ve svém díle *Myšlení a řeč* jedinečnou myšlenku: „*Vždyť každý psychologický prostředek vytváří člověk především pro druhého člověka a teprve potom ho využívá i pro ovládnutí svých vlastních psychických procesů*“ (Vygotskij 1976: s. 11). Pokud přetransformujeme jediné slovo ve větě a vytvoříme-li kompozitum - psycholingvistický -, rodí se nám základní podstata psycholingvistiky jako samostatné vědní disciplíny, a to: „Každý psycholingvistický prostředek vytváří člověk především pro druhého člověka a teprve potom ho využívá i pro ovládnutí svých vlastních psychických procesů“.

3.1 Současná psycholingvistika a její východiska

„*Na současném vztahu lingvistiky a psychologie jsou patrné dvě tendence: zčásti ještě přežívají pozůstatky mohutného a ve své době oprávněného tažení za – odpsychologizování – jazykovědy a na druhé straně dochází – v podobě psycholingvistiky – k novému, na vyšším stupni uskutečněnému sjednocení jistých oblastí obou věd*“ (Průcha in Slovo a slovesnost 1965: s. 67). V samotném úvodu bylo již naznačeno, že těsné spojení mezi lingvistikou a psycholingvistikou má zcela nepopiratelnou roli ve vývoji psycholingvistiky. Průcha (1965) dále uvádí, že spojení, které je mezi oběma vědními disciplínami, je nevyhnutelné, neboť jazyk je jedním ze základních a společných pojmů pro dané vědní obory. Nejedná se pouze o stránku

⁴⁹ Vymezení přesného počátku psycholingvistiky je sporné. Řada autorů píšících o psycholingvistickém oboru nepovažuje za nutné, ba přímo neodvažuje se přímo stanovit jednoznačné datum vzniku. Eva Stranovská toto pravidlo porušuje, neboť ve své publikaci *Teoretické a pragmatické základy psycholingvistiky* uvádí rok 1953.

lingvistickou, nýbrž i psychologickou, fyziologickou a fyzikální. Z tohoto důvodu nemůžeme odkazovat pouze na diferencované části lingvistického či psychologického učení.

Nebeská (1992) poukazuje na předcházející historické koncepce, jež se podílely na vývoji a formování psycholingvistiky jako na různé dílčí teorie, které významně či méně významně přispěly k obohacení samostatného vědního oboru. Dokládá to slovy: „*Na základě poznatků shromážděných těmito teoriemi jsou poprvé v historii psycholingvistiky vytvořeny reálné předpoklady k modelování řečové činnosti jako komplexního procesu, tj. v relativní úplnosti a variabilitě faktorů, které se na ní podílejí*“ (Nebeská 1992: s. 31). Dále je nutné poukázat na to, že současná psycholingvistika nepreferuje a neabsolutizuje některý z metodologických předpokladů⁵⁰.

3.2 Současné psycholingvistické paradigma

Jak uvádí Stranovská (2012), psycholingvistika jako samostatná vědní disciplína může být nazývána vědou experimentální, neboť nám umožňuje zkoumat nejen oblasti lidské psychiky, ale i oblasti lidského vnímání, řeči, korespondování a nakládání s těmito pojmy. Nebeská (1992) hovoří o současném psycholingvistickém paradigmatu jako o čerpání ze syntézy kontextové a kognitivní psycholingvistiky. Jak sama autorka dokládá ve svém periodickém příspěvku: „*Vývoj psycholingvistiky je tak od počátku i vývojem modelování řečové komunikace*“ (Nebeská in Slovo a slovesnost 1992: s. 123). Základní autorčinou snahou, na kterou poukazuje, je ta skutečnost, že právě vlivem syntézy kognitivní a kontextové psycholingvistiky, jež využívá některé metodologické přístupy, došlo k postupnému obohacování vědního oboru a v současné době jsou nám známy všechny důležité činitele, které vytvářejí základní články řečové komunikace – jsou jejími styčnými body. Právě toto pomyslné schéma vytváří spolu s rovnováhou metodologických východisek a otevřeností psycholingvistické koncepce pevnou oporu řečové komunikaci bez jakýchkoliv nepotřebných zjednodušení. Stále je však třeba uvažovat o nesouladu názorů mezi odborníky, neboť psycholingvistika není

⁵⁰ Metodologickými předpoklady rozumíme, jak uvádí Nebeská (1992), vrozené předpoklady užívání jazyka, dále předpoklady, jež byly získány na základě interakce jedince s prostředím, tedy učením a předpoklady, které zahrnují situační kontext (vnější prostředí).

v zásadě zcela úplným vědním oborem⁵¹. Altmann (2005) absolutizuje tvrzení Nebeské, neboť i on hovoří o syntéze komunikační a kognitivní teorie. Poukazuje také na fakt, že v současné době bývá paradigma označováno postkognitivním. Upozorňuje na to, že koexistence některých faktorů, ať již minulých⁵² či současných, vytváří přístupy k užívání jazyka. Altmann se dále s Nebeskou shoduje v metodologických východiscích užívání jazyka, tedy především v tom, že žádné z východisek nebylo upřednostňováno či absolutizováno. Z nám známých argumentů můžeme považovat současné psycholingvistické paradigma za otevřenější a vyváženější.

3.3 Tematické vymezení psycholingvistiky

Tematické vymezení psycholingvistické vědní disciplíny nelze jasně a zřetelně specifikovat vzhledem k její šíři. Podle Nebeské (1992) koncepce a východiska minulých let poskytovala vývoji psycholingvistiky značné zázemí a vytvořila tak prostor pro formování a obohacování psycholingvistiky. Cílem dnešní psycholingvistiky není snaha o postupné rozšiřování dosavadních činitelů, jež se podílely na výstavbě vědní disciplíny, nýbrž snaha využívat těch prostředků, které jsou k dispozici z let minulých. Důležité je zaměřit svou pozornost na vzájemné propojení těchto poznatků, a následně zaměřit pozornost na modelování řečové komunikace. Právě díky těmto skutečnostem a značnému nashromáždění poznatků z různých zemí světa a různých časových intervalů lze tematické vymezení psycholingvistiky hodnotit jako velmi široké. Se stanoviskem Nebeské se shoduje značná část publikujících, neboť jak bylo již zmíněno, psycholingvistika nevznikla jako samostatný produkt vědy, nýbrž jako vědní disciplína zapouštějící své kořeny do mnohých informačních toků. Patrná multidisciplinarita je, dle slov Altmanna (2005), jedním ze základních konstruktivních rysů psycholingvistiky. Nebeská (1992) dále dodává, že vzhledem ke snadnější orientaci je nutné šíři nashromážděných poznatků kategorizovat a uspořádat:

- 1) výklady o produkci řeči
- 2) výklady o percepci řeči
- 3) výklady o mentálních strukturách

⁵¹ Tuto skutečnost dokládá Nebeská tvrzením: „Psycholingvistika je stále plná rozporů, pochybností, polemik, stále se setkáváme s velmi různými přístupy ke zkoumaným jevům. Ve srovnání s lingvistikou je totiž v psycholingvistice málo takových postulátů, které by byly trvale nebo alespoň dlouhodobě odbornou veřejností přijímány“ (Nebeská 1992: s. 31).

⁵² Altmann (2005) uvádí, že většina kořenů je ukotvena v generativismu Noama Chomského, kde primární role byla přikládána vrozeným předpokladům.

4) osvojování jazyka dítětem

3.3.1 Výklady o produkci řeči

Produkce řeči, jak již bylo uvedeno v první kapitole, je jedním ze základních dominujících prvků, s kterým současné psycholingvistické paradigma pracuje. Jak ukazuje Čejka a Lotko (1973), člověk má v zásadě dvě možnosti: produkovat a přijímat řeč. Podle Stranovské (2012) lze produkci řeči charakterizovat jako něco, co se projevuje: „[...] *od subjektivní myšlenky k rozpoznatelným zvukovým vlnám*“ (Stranovská 2012: s. 27).

3.3.2 Výklady o percepci řeči

Stejně tak, jako byly podány základní informace o produkci řeči v první kapitole, je tomu u percepcie řeči. Vnímání, které Čermák (2001) označuje jako percepcie aktuální promluvy, je vždy komplexní. Percepcie může být uskutečněna pouze za předpokladu, že máme lidský subjekt, který je v pozici účastníka⁵³. Základní podstatou percepcie je postupné identifikování struktur promluvy psané nebo mluvené. Čermák dále upozorňuje na to, že: „*Komplexní proces vnímání je do značné míry kategoriální povahy [...]. Kategoriální povaha percepcie je založená na schopnosti zařadit slyšený zvuk pevně do kategorie určitého fonému a nechat ho neurčený [...]*“⁵⁴ (Čermák 2001: s. 21).

Percepci lze definovat jako: „*Přirozená analyticko-syntetická činnost centrální nervové soustavy při uspořádávání, strukturování jednotlivých znaků do smysluplných útvarů*“ (Stranovská 2012: s. 27).

3.3.3 Výklady o mentálních strukturách

Mentální struktury a jejich výklad je jedním z možných předmětů zkoumání v psychologii. Tím není míněno, že by v psycholingvistickém zkoumání byla role mentálních struktur podceňována či opomíjena, právě naopak. Nebeská (1992) uvádí, že psycholingvistika si vždy kladla otázku, o jaké mentální struktury se produkce a

⁵³ Touto pozicí rozumíme, dle Čermáka (2001), takový lidský subjekt, jehož vnímání je přímé a má smyslovou povahu, tzn., že se uskutečňuje na bázi dvou základních smyslů: sluchu a zraku či sluchu, nebo zraku.

⁵⁴ Procesem percepcie se blíže zabývá psychologický směr Gestalt psychologie. Blíže informace jsou podány ve většině psychologických publikacích. Vágnerová (2007) popisuje Gestalt psychologii jako tendenci, která zdůrazňuje význam celku. Blíže VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*.

percepce řeči může opírat. Též se zabírala povahou těchto mentálních struktur, což byla jedna z primárních otázek kognitivní teorie 70. let 20. století.

3.3.4 Osvojování jazyka dítětem

Kategorické vymezení týkající se osvojení jazyka dítětem je v současné době jedním z primárních fenoménů a jedním z možných témat, jímž se řada psychologů, lingvistů, biologů a dalších vědců zabývá. V našem prostředí je tomuto tématu věnována pozornost především v souvislosti s psychology, kteří se snaží poukázat na zákonitosti osvojování jazyka dětmi, ale i na případné implicitní problémy. Průcha (2011) přiznává, že i ta část vědy, která se zabývá zkoumáním dětské řeči, nenabízí pouze odpovědi, ale také nevyřešené závažné otázky, jejichž smysl a podstata zůstávají ne zcela zodpovězeny, např.:

- 1) Jak je možné, že dítě raného věku – jež je z hlediska dospělého primitivním tvorem – se samo naučí během dvou až tří let svého života mluvit a komunikovat s dospělými?
- 2) Jak je možné, že dítě je schopno si osvojit současně dva, nebo dokonce tři jazyky a komunikovat jimi⁵⁵?
- 3) Jak je možné, že dítě si osvojí jazyk bez zjevné námahy, téměř jako zábavnou činnost, zatímco dospělí se tak obtížně a leckdy neúspěšně učí nějaký cizí jazyk?

(Průcha 2011: s. 9)

3.3.4.1 Konfrontace názorů Piageta a Vygotského

Průcha (2011), ale i další autoři zabývající se tématem vědeckého zkoumání nejen dětské řeči, poukazuje na průkopníky teorie Jeana Piageta a Lva Semjonoviče Vygotského. Tak, jako se s nimi setkáváme v oblasti psycholingvistiky, setkáváme se s nimi i v počátcích vědeckého zkoumání dětské řeči. Již dříve bylo poukázáno na to, že oba vědci zkoumali vývoj myšlení v návaznosti na vývoj řeči. Nejinak tomu bylo i u dětské řeči. Odlišení teoretického hlediska obou vědců se týkalo rozdílnosti

⁵⁵ O tématu osvojování si cizího jazyka se blíže zmiňuje PaedDr. Eva Stranovská, PhD., která značnou část publikace s názvem *Teoretické a pragmatické základy psycholingvistiky* věnovala tématu osvojování. Viz: STRANOVSKÁ, Eva. *Teoretické a pragmatické základy psycholingvistiky*. Publikace s názvem *Psycholingvistika: determinanty osvojovania si a učenia sa cudzieho jazyka a kultúry* je další z publikací, ve které se Stranovská věnuje dané problematice.

v přístupu k tématu⁵⁶. V dnešní době teoretický základ Piageta a Vygotského tvoří nedílnou součást psycholingvistiky a vývojové psycholingvistiky⁵⁷. Průcha ve svých komentářích, jež jsou součástí díla Psychologie myšlení a řeči Lva Semjonoviče Vygotského (2004), dodává, že přístupy obou vědců nebyly totožné a některé z jejich teorií a koncepcí byly stavěny do protikladu. Značná část jejich rozporu byla spatřována v přístupech jednotlivých faktorů a dominujících směrů. Jak dále uvádí Průcha, poslední roky představují zásadní změnu v nahlížení na koncepcí a teorie obou vědců, neboť se setkáváme s názory, že jejich myšlení a nahlížení na stejný problém je v zásadě syntetické. Takové tvrzení se opírá o fakt, ve kterém se: „[...] *kognitivní psycholingvistika – poté, co se původní představy o možnosti vysvětlovat řečovou činnost pouze na základě individuálních, mimokontextových faktorů ukázaly jako omezené – uznává, že všechny kognitivní konstrukty jsou vytvářeny v průběhu vývoje jednotlivce též prostřednictvím učení, zkušeností a interakcemi s prostředím*“ (Průcha in Vygotskij 2004: s. 19). V tomto okamžiku můžeme spatřit zásadní obrat v nahlížení na parcelaci jednotlivých směrů a s jistotou můžeme tvrdit, že jakékoliv směry, orientace či vyzdvihování základních rysů není vždy jednoznačné. Tento argument platí nejen pro psycholingvistiku, ale i další vědní obory obecně. S tvrzením Průchy se ztotožňuje i Stranovská (2012), jež rozvíjí další argumenty, z nichž vyplývá, že jak Vygotskij, tak i Piaget vyzdvihují myšlenku zvědavosti malých dětí, pomocí níž se aktivně zapojují do procesu vlastního učení. Vygotskij však ve větší míře vyzdvihuje vliv sociálních činitelů v průběhu vývinu dítěte⁵⁸, zatímco Piaget klade důraz na iniciované objevování.

⁵⁶ Průcha (2011) uvádí: „*Piaget vydal knihu *Le langage et la pensée chez l'enfant* [...], která objasňovala kognitivní vývoj dítěte jakožto - tažený - rozvojem myšlení, za nímž následuje vývoj jazyka. Piaget to dokládá rozsáhlým pozorováním velkého počtu dětí až do věku sedmi let, na jehož základě formuloval teze o tzv. egocentrické řeči jakožto hlavní formě ontogenezi řeči*“. (Průcha 2011: s. 11). Průcha dále poukazuje na nesouhlas Vygotského s Piagetovou teorií: „*Vygotského koncepcí klade důraz na sociální a kulturně-historickou podmíněnost jazyka a myšlení a přisuzuje velkou váhu v rozvoji obou těchto fenoménů procesům učení a faktorům prostředí*“ (Průcha 2011: s. 12).

⁵⁷ O vývojové psycholingvistice hovoří Průcha (2011) jako o tzv. autonomní disciplíně, která se, bohužel, v našich podmínkách příliš nerozvíjela. Její největší rozkvět nastal v době generativní psycholingvistiky, reprezentované Noamem Chomským, neboť právě jeho koncepcí osvojování si jazyka vyvolala vlnu obrovského zájmu v různých zemích světa.

⁵⁸ Vygotskij, dle slov Stranovské (2012), zdůrazňuje roli tutora, pomocníka ve vyučování, jehož cílem je působit na dítě tak, aby mu poskytl verbální instrukce, což nazývá kooperačním či kolaborativním dialogem. Kolaborativní dialog spočívá na principu porozumění instrukcím dítětem, jež mu byly poskytnuty ze strany tutora, uvědomění si těchto informací a následné regulaci či usměrnění vlastního verbálního projevu.

V dosavadních informacích byly podány takové názory, z nichž může vyplývat, že Vygotskij a Piaget byli v zásadě zastánci společných koncepcí s jistými odchylkami. Z publikace Vygotského je znatelná antipatie vůči Piagetovi, kterou stvrzuje svými slovy: *„To nové a velké, co udělal Piaget, je v podstatě tak prosté a jednoduché jako ostatně mnohé velké věci. Může to být vyjádřeno a charakterizováno pomocí staré a banální teze přejaté samotným Piagetem od Rousseaua, v níž se říká, že dítě zdaleka není maličkým dospělým člověkem a jeho rozum také není zdaleka maličkým rozumem dospělého. Za touto prostou pravdou, kterou v aplikaci na dětské myšlení objevil a fakty zdůvodnil Piaget, je skryta také v podstatě jednoduchá idea – idea vývoje. Tato jednoduchá idea ozařuje velkým světlem všechny početné a obsažné stránky Piagetových zkoumání“* (Vygotskij 1976: s. 49-50).

3.3.4.2 Chomsky – teorie osvojování jazyka

Noam Chomsky, známý lingvista, jenž je spojován s generativní teorií, vystoupil proti behavioristické teorii učení, degradoval ji a poukázal na její základní nedostatky. Za základní pilíř veškerého učení považoval vrozené předpoklady, které představovaly základní mechanismus generativismu. Průcha (2011) uvádí, že s osobností Chomského je spojována tzv. „revoluce“ v teorii jazyka. Revoluci spatřuje v jeho koncepci, kterou označuje slovy generativní transformační gramatika, v níž opětovně popírá existenci jazyka jako produktu učení a opětovně zdůrazňuje vrozené dispozice člověka, jež umožňují osvojování a užívání jazyka. Jeho teorie se setkala nejen s úspěšnými odezvami, ale i s vlnou kritiky. Právě tuto skutečnost Průcha označuje jako jeden z možných impulsů zájmu o zkoumání dětské řeči a osvojování jazyka dětmi.

3.3.4.2.1 Language Acquisition Device

Osvojování jazyka dítětem v generativně orientované koncepci bylo chápáno jako proces, který funguje na základě vrozených dispozic jedince. Z této z mnoha nám známých definic, jak uvádí Průcha (2011), je znatelné, že koncepce, jíž předkládá Noam Chomsky, zahrnuje nejen vrozený, ale i biologický a geneticky založený mechanismus osvojování jazyka. Zmíněný mechanismus byl původně generativisty pojmenován

Language Acquisition Device⁵⁹. „LAD, tedy biologická dispozice pro osvojování jazyka, je mentálním programem, s nímž se rodí každé dítě. Je to ovšem schopnost nesespecifická, pokud jde o konkrétní jazyk, je to schopnost univerzální“ (Průcha 2011: s. 19). Způsob formování koncepce LAD má mnoho zastánců, ale i odpůrců. V návaznosti na získávání mnohých informací v oboru dochází k značným změnám, či obměnám chápání koncepce LAD. Průcha např. uvádí, že mezi jednu z možných definic patří chápání LAD jako jakéhosi výpočetního systému⁶⁰.

3.3.4.3 Současná vývojová psycholingvistika a její koncepce

Psycholingvistika musela projít určitou etapou vývoje a formování. Stejně tomu bylo i u vývojové psycholingvistiky. Společným znakem obou disciplín je nejen název, ale i vlna kritického a odmítavého postoje. V současné době získává vývojová psycholingvistika jiný rozměr, a to rozměr intenzivního zájmu o danou vědní disciplínu. Objevují se jak odpůrci, tak i zastánci různých teorií osvojování jazyka, mezi něž patří např. generativisté, nativisté, zastánci názorů Jeana Piageta, Vygotského a jiných. Jak uvádí Průcha (2011), zájem o dané téma stále roste, dokonce se objevuje řada nových publikací, které se věnují otázkám problematiky osvojování jazyka dětmi. Průcha dále upozorňuje na skutečnost, že: „V posledních letech se v teorii dětské řeči vyvinula taková situace, kdy na jedné straně je nashromážděno obrovské množství výzkumných poznatků o různých, často velmi detailních aspektech dětské řeči a komunikace, které však nejsou integrovány do nějaké komplexní teorie; na druhé straně pokračují teoretické diskuse obohacující některý z protikladných přístupů v explanaci osvojování jazyka“ (Průcha 2011: s. 24).

Tak jako v počátcích formování každého vědního oboru existuje variabilita názorů a jednotlivých koncepcí, tak je tomu i v současné době. Jak uvádí Průcha (2011), v návaznosti na chápání teorie osvojování jazyka dítětem se uplatňují tři přístupy, z nichž každý volí jiný základ svého předpokladu:

⁵⁹ Průcha (2011) uvádí mezinárodně uznávanou zkratku LAD, která pojmenovává: „[...]zařízení pro osvojování jazyka. Nebo též s jednodušším termínem *Language Faculty* – jazyková schopnost“ (Průcha 2011: s. 18).

⁶⁰ Průcha (2011) blíže zmiňuje chápání LAD nativisty – např. uvádí nativistickou teorii B. Lustové, která chápe osvojování jazyka jako jev, jenž je založen na digitálním a kombinatorickém principu. Blíže viz PRŮCHA, Jan. Dětská řeč a komunikace.

- 1) racionalistický (nativistický) přístup
- 2) empiristický přístup
- 3) interakční přístup

3.4 Multidisciplinarita vs. interdisciplinarita v psycholingvistickém kontextu

Tak jako již bylo uvedeno v samotném úvodu, psycholingvistiku je nutno chápat ve smyslu interdisciplinárního kontextu. Nebeská (1992) doporučuje přistupovat k jednotlivým dílčím oborům psycholingvistické teorie individuálně, což nám umožní bližší vyčlenění základních rysů daného vědního oboru, který se na formování psycholingvistiky podílel. Z hlediska jazykovědného jsou jimi např.: lingvistika, fonetika a psychofonetika, lexikologie i lexikální sémantika, syntax, funkční stylistika, textová lingvistika/teorie textu aj.

Dále Nebeská (1992) poukazuje na provázanost psycholingvistiky s mnohými sociálně-vědními obory, mezi něž patří mj.: sociologie, sociální psychologie, sociolingvistika aj. Výjimku netvoří ani pedagogika, která je psycholingvistickými poznatky obohacena o mnohé zkušenosti v návaznosti na výchovu a vzdělávání dítěte. Nejedná se však pouze o společensky orientované vědní obory, na což upozorňuje Nebeská (1992). *„Znaková povaha nejen přirozeného jazyka, ale i komunikačních prostředků vůbec je základem těsného vztahu mezi psycholingvistikou a sémiotikou“* (Nebeská 1992: s. 37). Průcha (1965) ve svém periodickém příspěvku poukazuje na značný zájem psycholingvistiky o tzv. sémantickou problematiku v návaznosti na lexikální význam. Průcha dále uvádí: *„Dosavadní výsledky v této oblasti přispívají zejména k poznání lexikálního významu a systému v slovní zásobě. Měří se kvantitativně význam a tzv. sémantická vzdálenost lexikálních jednotek, studuje se – smysluplnost – a stupeň začlenění slov do sémantických polí, definují se míry systémovosti lexika u různých uživatelů jazyka, určují se změny v sémantickém systému, stanoví se sémantické komponenty lexikálních významů, tzv. sémantické zatížení slov v různých jazycích aj.* (Průcha in Slovo a slovesnost 1965: s. 71). Dalším možným předmětem zkoumání, na který poukazuje Průcha, je sledování závislosti lexikálních jednotek v textu.

Důležitý termín, který v souvislosti se závislostmi zmiňuje, je tzv. asociativní váha kontextu⁶¹.

3.4.1 Mezinárodní psycholingvistický kongres

Vývoj poznatků psycholingvistiky dosáhl v posledních letech značných úspěchů. Ty potřebovaly být zúročeny, což byla jedna z cest, jak se psycholingvistika mohla rozrůstat a stát se tak samostatnou vědní disciplínou. Aby mohly být informace předány dalším badatelům a zájemcům, jak uvádí Nebeská (1994), uspořádala společnost International Society of Applied Psycholinguistics mezinárodní kongres ve spolupráci s Univerzitou v Bologni. České prostředí zabývající se psycholingvistikou tak bylo obohaceno o další možné poznatky vědního oboru⁶².

3.5 Metody psycholingvistického výzkumu

Metodologie psycholingvistického výzkumu je jednou z problematických oblastí, neboť zdroje týkající se tématu jsou omezené. Nebeská (1992) poukazuje na to, že psycholingvistika ve svých začátcích byla značně zvýhodněna. Jak již bylo několikrát zmíněno, základem psycholingvistiky se stala psychologie, jejíž kořeny jsou neodmyslitelně spjaty s vývojem a formováním různých vědních oborů. Z tohoto hlediska měla psycholingvistika ve svých počátcích výhodu, neboť vlastní metody byly organizovány a hierarchizovány již v psychologii. Základem pro metodologickou část bylo jednak učení behaviorismu, ale i generativismu. Ty se staly pilíři experimentálního zkoumání. Psycholingvistika nebyla obohacena pouze základními metodami experimentálních věd, nýbrž i dalšími možnými postupy psychologických zkoumání. Radikální členění vědeckých metod psycholingvistiky na teoretické a empirické není dle podle autorky přesné. Musíme na něj nahlížet pouze jako na vodítko, které nám umožňuje snadnější orientaci ve složité struktuře. Stranovská (2012) podává další možná vysvětlení. Dle jejího názoru dochází k postupným obměnám: *„Psycholingvistika jako věda zaobírající se zkoumáním procesů řeči se střetává s obměnami, protože kognitivní procesy, které se odehrávají při řečové produkci, při porozumění řeči, a ve vývoji jazyka nejsou přímo pozorovatelné“* (Stranovská

⁶¹ Termín vysvětluje: „[...] tj. počtem předcházejících slov majících vliv na asociativní spoje určitého následujícího slova“ (Průcha 1965: s. 71).

⁶² Nebeská (1994) formou výčtu jmenuje zastoupení České republiky na mezinárodním kongresu. Členy kongresu byli: Jan Průcha, Iva Nebeská a Jasňa Šlédrová. Dále uvádí bližší informace o konání kongresu.

2012: s. 29). Dodává, že právě zde můžeme spatřovat jisté odlišnosti s tradiční lingvistikou. Snahou lingvistiky je podat přesný popis, strukturu, analýzu pravidelností či nepravidelností jazyka. Psycholingvistika se na rozdíl od tradiční lingvistiky nesnaží zachovat jednotné schéma, ale snaží se o rozsáhlé a všeobecné zdůvodnění kognitivních procesů. „*Psycholingvistika se tímto chápe jako empirická věda orientovaná na data*“ (Stranovská 2012: s. 29). Stranovská dále podává výčet metod, které psycholingvistika ke svému zkoumání využívá:

- 1) experiment
- 2) pozorovací techniky
- 3) psychodiagnostické dotazníkové metody
- 4) techniky slovně-asociační
- 5) imaginativně-verbální
- 6) výrazové
- 7) výtvarné

Stranovská (2012) poukazuje na základní tři principy a kritéria platící pro jakýkoliv výzkum, psycholingvistický nevyjímaje. Předpokladem dobrého výzkumu je právě splnění těchto tří základních kritérií:

- a) validita⁶³
- b) reliabilita⁶⁴
- c) objektivita⁶⁵

3.6 Teoretické postupy

Pokud uvažujeme o psycholingvistice, musíme o ní uvažovat jako o souboru komplexních jevů. Nebeská (1992) argumentuje, že cílem současného psycholingvistického výzkumu není snaha vnímat psycholingvistiku jako segmentované části, ale jako celistvou strukturu. Z této struktury nadále vyčleníme takové jevy, které mohou být dvojí povahy: empiricky pozorovatelné nebo implicitní.

⁶³ Stranovská (2012) uvádí, že validita (platnost) předpokládá zachytitelnost toho, co mělo být zachyceno.

⁶⁴ Autorka popisuje reliabilitu (spolehlivost) jako měření, které by při opakovaných zkoumáních mělo vést za stejných podmínek ke stejným či velmi podobným výsledkům.

⁶⁵ Každé pozorování musí být, dle Stranovské (2012), nezávislé. Ideálním případem je takové pozorování, ve kterém by různí pozorovatelé (nezávisle na sobě) dospěli ke stejným výsledkům.

„Teoretické postupy se uplatňují především v počáteční a závěrečné fázi výzkumu“ (Nebeská 1992: s. 104). Autorka dále rozvíjí koncepci teoretických postupů: „V počátečních fázích se za teoretické postupy [...] považuje již orientace v problematice, shromáždění a utřídění poznatků o daném jevu a jevech souvisejících [...], zjištění stavu zpracovanosti v odborné literatuře apod. [...] Teoretickými závěry se výzkum zpravidla uzavírá: badatel interpretuje získané výsledky, porovnává je s výsledky jiných výzkumů a takto získané výsledky zobecní. V některých případech naznačí další možné souvislosti a směry bádání“ (Nebeská 1992: s. 104). Nebeská (1992) dále poukazuje na možnost prolínání se jednotlivých postupů, zejména teoretického a empirického. Pokud pracujeme na psycholingvistickém výzkumu, není účelné hovořit o jednoznačném induktivním či deduktivním postupu. V psycholingvistice se většinou uvažuje o smíšeném výzkumu, kde jsou obě složky vzájemně propojeny.

3.7 Empirické postupy

Podle Nebeské (1992) se v současné psycholingvistice, konkrétně v rámci empirických postup, využívá zejména:

- a) pozorování
- b) experiment
- c) analýza produktů (textů)

Tyto výčty lze charakterizovat jako způsoby získávání informací. Důraz je stejně tak jako v psychologii kladen na exaktnost metod.

3.7.1 Pozorování

Nebeská (1992) uvádí definici pozorování, kterou přebírá ze sociální psychologie: „[...] přímé pozorování (na rozdíl od rozhovoru nebo dotazníku), jako cílevědomé systematické vnímání jevů a jejich registrace pozorovatelem“ (Nebeská 1992: s. 106). Vágnerová (2007) uvádí, že z psychologického hlediska hodnotíme pozorování jako jednu z možných metod zkoumání lidské psychiky.

3.7.1.1 Strukturované pozorování

Nebeská (1992) rozpracovává dva z několika využívaných typů pozorování, tj. pozorování strukturované a nestrukturované. Strukturované pozorování chápe jako proces, ve kterém badatel předem stanoví zkoumané kategorie, na něž bude pozornost dále směřována. Opětovně se odkazuje na sociální psychologii s cílem poukázat na vypracované soustavy pozorovacích kategorií. Úkolem těchto kategorií je zkoumat interakce v prostředí malých sociálních skupin. Poznatky pak mohou sloužit jako podkladový materiál psycholingvistického výzkumu.

3.7.1.2 Nestrukturované pozorování

Podle Nebeské (1992) je nestrukturované pozorování používáno v tom okamžiku, kdy badatel zaměřuje pozorování univerzálně. Nejedná se o speciální vymezení, které by bylo předem určeno pravidly. Technika, jež je v souvislosti s nestrukturovaným pozorováním používána, zahrnuje např. zvukové záznamy či videozáznamy. Tato metoda je používána badatelem především s cílem získat nové informace, které nám podávají stále nové poznatky o dosud známých jevech, dále pak získat informace o vzájemné součinnosti a konkurenci faktorů, jež se podílejí na řečové komunikaci apod.

3.7.1.3 Pozorovací techniky

3.7.1.3.1 Sebe pozorování

Podle Stranovské (2012) je sebe pozorování (introspekce) jednou z technik, která je ponejvíce využívána ve vedení kvantitativního výzkumu. Jednotlivec soustřeďuje svou pozornost na sebe sama, na své prožívání. Přítomnost značné subjektivity je patrná. Existuje dvojí pohled na chápání introspekce, který vyvolává řadu otázek. Jednou z nich může být například ta, zda můžeme výsledky získané sebe pozorováním aplikovat obecně? Stranovská uvádí, že není možné považovat výsledky sebe pozorování za všeobecně platné. Nebeská (1992) se opírá ve svém výkladu introspekce o psychologické poznatky. Psychologie považuje sebe pozorování za jednu z metod, která je značně subjektivní a málo spolehlivá. Metoda introspekce byla jednou z těch, jež byly využívány před vznikem behavioristického učení. Nebeská spatřuje nevýhodu introspekce především v tom, že pokud pozorujeme vlastní duševní procesy,

může docházet k postupnému narušování jejich průběhu. Dalším z jejích argumentů je nemožnost adekvátního označení některých jevů. Zde potvrzuje platnost argumentů Stranovské o nemožnosti zevšeobecnění subjektivního pozorování. Přiznává ale, že v poslední době se metoda introspekce stává mnohem více frekventovanou, neboť pozorování vlastních duševních procesů je přijatelnější než v dřívějších dobách.

Podle Stranovské (2012) se introspekce odehrává prostřednictvím dvou základních technik:

- a) myšlenkových protokolů⁶⁶
- b) diagnostiky vědomí⁶⁷

3.7.1.3.2 Nepřímé pozorování podle korpusu

Další možnou pozorovací technikou, na kterou upozorňuje Stranovská (2012), je tzv. nepřímé pozorování podle korpusu⁶⁸. Jedná se o objektivní pozorování, čímž se významně liší od introspekce. Další rozdíl spočívá v tom, že na rozdíl od sebepozorování lze nepřímé pozorování opakovat bez účasti subjektivních výpovědí. Mezi základní metody nepřímého pozorování řadíme:

- a) analýzu interview⁶⁹
- b) obsahovou analýzu⁷⁰

3.7.2 Experiment

Experiment lze obecně definovat: „*Metoda vědeckého poznání, při které se zkoumají za kontrolovaných a řízených podmínek určité jevy [...]*“ (Buchtelová 1995: s. 213). I v psycholingvistickém výzkum platí základní definice experimentu. Nebeská (1992) považuje experiment za metodu, kterou lze využít v tom případě, kdy badatel nashromáždí dostatečné množství poznatků, ať již pozorováním strukturovaným

⁶⁶ Základem myšlenkových protokolů je záznam (mluvený či psaný) o tom, co respondenti prožívají v dané chvíli, co vnímají.

⁶⁷ Úkolem respondenta je ze subjektivního pohledu informovat o zvláštностech vztahujících se k příslušným tematickým celkům, jež jsou předem vymezeny.

⁶⁸ Korpusem autorka míní: „[...] sbírky jazykových materiálů, které se zpracovávají pro vědecko-výzkumné a učební cíle“ (Stranovská 2012: s. 31).

⁶⁹ Analýzu interview vidí Stranovská tak, že: „Materiály jsou popsány a interpretované kvalitativně z hlediska formálních a obsahových aspektů“ (Stranovská 2012: s. 32).

⁷⁰ Analýza probíhá na základě četnosti výskytu jazykových ukazatelů (např. nominální kategorie – co, kdo, kde ...). Nebeská, na rozdíl od Stranovské, řadí obsahovou analýzu k psychosémantickým metodám.

či nestrukturovaným. Experiment je v psycholingvistice volen tehdy, pokud chceme zjistit kauzální vztahy, tedy vztahy příčinné. Experiment má pevně stanovenou strukturu, která je řízena přísnými pravidly⁷¹, jež nesmí být porušeny. Stranovská (2012) považuje experiment za jednu z metod, která je založena na záměrném zasahování experimentátorů a je ponejvíce využívanou metodou sběru dat v psycholingvistickém výzkumu. Zaměřuje se především na efektivnost jazykového působení, čímž se liší od ostatních výzkumných metod.

V psycholingvistickém výzkumu je uplatňována řada metod. Nebeská (1992) uvádí jako nejvíce používanou tzv. metodu psychosémantickou, která čerpá poznatky z psychologické sémantiky. V rámci této metody je majoritně odborníky využívána metoda slovních asociací, tzv. asociační experiment. Základem asociací je hledání kauzálních vztahů mezi jednotlivými slovy. Další možnou metodou, která je badateli využívána, je metoda sémantického diferenciálu. *„Pomocí metody sémantického diferenciálu lze mapovat konotativní⁷² významy pojmů u různých skupin pokusných osob“* (Nebeská 1992: s. 110).

3.7.3 Analýza produktů

Hovoříme-li, podle Nebeské (1992), o analýze produktů řečové komunikace, respektive výsledků produkce řeči, nacházíme se v místě, kde dochází ke střetu psycholingvistiky a textové lingvistiky. *„Psycholingvistická analýza sleduje širší kontext, ve kterém text vznikl, motivaci produktora textu, jeho otevřené i skryté komunikační cíle, obsah textu, formální prostředky, pomocí kterých je komunikační záměr produktora zvnějšněn, i působení textu na recipienta“* (Nebeská 1992: s. 110). Lingvistická analýza je zaměřena především na formální prostředky, které se podílejí na výstavbě textu, dále pak na prostředky navazování textu apod. Psycholingvistický výzkum je orientován především na tzv. obsahovou analýzu. Ta bývá využívána v případě velkého rozsahu pracovního materiálu.

⁷¹ Nebeská (1992) své tvrzení dále rozvíjí. Nejprve je nutno stanovit hypotézu, která má být verifikována. I zde musíme předpokládat naplnění všech tří kritérií dobrého výzkumu. Největší důraz je však v počáteční fázi kladen na ověřitelnost hypotézy. Experiment je směřován k tomu, aby formulovanou hypotézu potvrdil či vyvrátil a popř. odmítl.

⁷² Konotativní význam definuje Stranovská (2012) jako skrytý či subjektivní význam. Použijeme-li např. slovo trest, každý si může vybavit jinou spojitost (fyzický trest, morální trest ...).

3.8 Komplexní metody

Vzhledem k tomu, že obě předkládané metody nedisponují dostatečným uspokojením všech požadavků ze stran vědců, došlo k formování tzv. komplexní metody. Nebeská (1992) tvrzení dokládá svými argumenty. Psycholingvistický výzkum byl dlouhou dobu orientován na objektivní skutečnosti, neboť stále působil vliv pozitivistické tradice. Docházelo k velkému nárůstu a oceňování laboratorních experimentů, přičemž přirozené (terénní) výzkumy byly naopak potlačovány vzhledem k jejich značné subjektivitě. Postupným vývojem dochází v psycholingvistickém výzkumu ke změnám, které vyvolávají vlnu kritiky a laboratorní experiment ztrácí vysokou prestiž, která mu byla přisuzována. Z důvodů nám známých došlo k vytvoření komplexních metod, jež se staly spojovníkem mezi znepřátelenými stranami. Základem komplexních metod je kombinace různých výzkumných metod s cílem: „[...] *modelovat vzájemné působení různých faktorů řečové komunikace*“ (Nebeská 1992: s. 111).

4 ŘEČOVÁ KOMUNIKACE

„Čeština jako živý jazyk je nástroj verbální komunikace (jazykového dorozumívání) příslušníků českého národního společenství, popř. i dalších lidí, kteří ji ovládají. Komunikace je přenos informací (sdělování obsahu lidského vědomí jiným lidem). Komunikace předpokládá komunikanty (autora čili produktora a příjemce čili recipienta), spojení mezi nimi (komunikační kanál), které může být přímé nebo zprostředkované (např. telefonním vedením), a dorozumívací kód, jímž je při verbální komunikaci, v našem případě jazyk český. [...] Komunikační činnost jednotlivce prováděna jazykem je řeč“ (Čechová 1996: s. 19).

Seznámení se s dosavadními poznatky bylo nutné pro pochopení řečové komunikace jako složitého procesu, který je každodenní součástí našeho života, tedy především seznámení se s produkcí a recepcí řeči, kterým již nebude kladen primární důraz. Nebeská (1992) uvádí, že vzhledem k předmětu psycholingvistického výzkumu, tj. užívání jazyka, je modelování řečové komunikace zcela zásadním momentem a klíčovým tématem v psycholingvistice jako samostatné vědní disciplíně. Koncepce jednotlivých směrů, jež dominovaly v určitých obdobích, ať již behaviorismus či generativismus, nebyly funkční do té míry, aby byly považovány za bezchybné. Objevily se takové názory a tvrzení, které zjednodušovaly procesy komunikace, což zapříčinilo vytrácení specifik, jež je komunikaci vlastní. Na druhé straně poznatky, které byly nashromážděny v dobách minulých, se staly základem pro vyvarování se chybám, kterých se v řečové komunikaci dopouštíme.

Abychom dokázali porozumět řečové komunikaci z hlediska psycholingvistiky jako celku, je nutné definovat pojem řeč nejen z pohledu lingvistického, ale i psychologického. V lingvistických publikacích Čechové se můžeme setkat s tvrzením, kdy: *„[...] řeč je individuální způsob realizace jazyka, jazykového systému“* (Čechová 1996: s. 19). Dále upozorňuje na to, že nelze v odborné rovině chápat výrazy řeč a jazyk jako totožné, synonymní. Vztah jazyka a řeči je ve skutečnosti: *„[...] vztah prostředku jazykové činnosti a této činnosti (včetně jejích produktů, jazykových projevů)“* (Čechová 1996: s. 19). Čermák definuje pojem řeč následovně: *„Obecná schopnost konkrétního jazyka umožňující jeho fungování a užívání [...]“* (Čermák 2001: s. 280). Psychologové pojem řeč využívají ve zcela odlišné rovině chápání. Vágnerová (2007) uvádí, že řeč je chápána jako konkrétní jazyková dovednost. Jazyk

funguje jako prostředek, jehož základním úkolem je vyjádřit obsahy vědomí, které jsou pro daná společenství přijatelné a srozumitelné. Jazyk lze také chápat jako prostředek poznávání.

4.1 Řeč – Řečová komunikace

Řeč a řečová komunikace jsou základními klíčovými pojmy pro pochopení procesu komunikace. Ve svém periodickém příspěvku Nebeská (1992) dokládá, že otázky zabývající se dorozumíváním mezi lidmi jsou jedny z nejméně diskutabilních otázek vůbec. Svá stanoviska dále rozvíjí v knižním vydání z téhož roku, kde zdůrazňuje komplexnost procesu řečové komunikace, na kterém se podílejí tři typy předpokladů:

- vrozené mentální předpoklady užívání jazyka
- předpoklady získané aktivní interakcí jedince s prostředím (učení)
- faktory aktuálně působící v komunikačních situacích

(Nebeská 1992: s. 40)

Tyto předpoklady, činitele, jak uvádí Nebeská (1992), nelze segmentovat od komplexních činitelů, neboť hovoříme o vzájemné podmíněnosti v komunikačním procesu. Nelze tedy v řečové komunikaci předpokládat univerzalitu, nýbrž variabilitu komunikace, kterou považujeme za základní konstitutivní rys. Psycholingvistika z předpokladu Nebeské jistě vychází.

4.2 Modelování řečové komunikace

Základním cílem modelování řečové komunikace, který Nebeská (1992) uvádí, je: „[...] konstruovat logicky nerozpornou soustavu dílčích hypotéz, která by zahrnovala podstatné vlastnosti dílčích společenských i mentálních procesů, které se na řečové komunikaci podílejí, činitele, které na tyto procesy působí, a v neposlední řadě jejich vzájemnou podmíněnost“ (Nebeská 1992: s. 39). Důležitým předpokladem pro soustavu dílčích hypotéz je, že nesmí být v přímém rozporu s takovými jevy, jež jsou empiricky pozorovatelné. Procesy produkce a recepce řeči jsou zásadním klíčovým tématem modelování řečové komunikace, a jak uvádí autorka, nelze je vtěsnat do jednoho jakkoliv důmyslného schématu. Z tohoto důvodu nehovoříme o schématech

či modelech, nýbrž o tzv. modelování řečové komunikace⁷³. Modelování je v souvislosti s takovýmto chápáním vnímáno jako poznávací proces, ve kterém se hypotézy o produkci a percepci řeči zpřesňují a zároveň upevňují svoji pozici na základě získaných poznatků⁷⁴.

4.3 Obsah řečové komunikace

Hovoříme-li o řečové komunikaci, uvažujeme nejen o rovině primární, tj. o produkci a recepci řeči, ale i o dalších jevech, které se na procesu komunikace podílejí. Nebeská (1992) podává výčet těch jevů, které nazýváme jádry řečové komunikace, a jež tvoří základ složitých struktur:

- produkce řeči (textu)
- recepce řeči (textu)
- společenské aspekty řečové komunikace
- mentální předpoklady řečové komunikace
- text jako výsledek produkce řeči a východisko její recepce
- situační, mentální a jazykové činitele řečové komunikace
- komunikační normy

(Nebeská 1992: s. 39 - 40)

4.4 Činitele řečové komunikace

Je jisté, že v mnohých případech můžeme shledat nesoulad mezi záměrem produktora a porozuměním recipienta. Tento nesoulad může být způsoben mnoha faktory, které se na výstavbě řečové komunikace podílejí. Nebeská (1992) vychází z členění faktorů opírajících se o metodologické důvody na činitele:

- a) situační⁷⁵
- b) mentální⁷⁶

⁷³ Nebeská věnovala tomuto tématu periodický příspěvek s názvem: K některým tendencím v modelování řečové komunikace. Článek obsahuje vývojové tendence v modelování řečové komunikace, které se staly základy řečové komunikace jako takové. Blíže viz Slovo a slovesnost, 53, 1992.

⁷⁴ Nebeská (1992) uvádí, že mezi způsoby získávání poznatků patří např. experimentální metody, dále pak pozorování aj. Jiné poznatky mohou být získávány např. zobecňováním či prací s nimi.

⁷⁵ Situační činitele lze, dle Nebeské (1992), chápat jako činitele, jejichž směr působení na komunikační proces přichází „zvnějška“. Někdy lze hovořit o tzv. situačním kontextu.

c) jazykové⁷⁷

4.4.1 Vztah produktora a recipienta

Základní tematická vymezení o produkci a recepci řeči byla podána v úvodních teoretických pasážích. Nebeská (1992) nabízí dvě základní možnosti, jak přistupovat k výkladu o produkci a recepci řeči. První možností je považovat jevy za nezávislé, což vede k jejich následné segmentaci a znemožňuje chápat řečovou komunikaci jako soubor komplexních jevů. Druhá alternativa je spatřována ve snaze chápat produkci a percepci řeči jako tzv. vstřícné procesy, které jsou základem lidské komunikace.

Zabýváme-li se vztahem produktora a recipienta z hlediska psycholingvistiky, je nutné uvažovat o těchto dvou procesech jako o procesech syntézy. I zde můžeme vidět komplexnost psycholingvistického výzkumu, který nespočívá v segmentaci jednotlivých celků. Druhým faktorem, který je nutné akceptovat, je uvědomovat si, že k procesům dochází současně na několika rovinách. I zde platí mechanismus vzájemného doplňování a podporování se.

4.5 Předpoklady řečové komunikace

Jak je možné, že lidé komunikují? Jaké k tomu mají předpoklady? Takové otázky provázejí lidstvo od dob zrození vědy. Nebeská (1992) přiznává, že stanovit a vymezit předpokladové struktury jako předmět zkoumání je nesnadné – nejen z hlediska lingvistického, ale i psycholingvistického zkoumání. Minulost poskytovala nejen opěrné body pro formování psycholingvistiky, ale umožnila zmapovat jednu ze součástí předpokladových struktur, tj. větnou syntax a dále pak soustavu lexikálních prostředků, tj. mentální (subjektivní) slovník.

⁷⁶ Mentálními faktory lze označit, dle autorčiných slov, ty, jež bezprostředně podmiňují produkci a následně i percepci řeči. Jedná se o takové faktory, o nichž hovoříme jako o těch, které ovlivňují jedince „zevnitř“. Důležitá je jejich provázanost, na rozdíl od deskriptivní funkce situačních činitelů.

⁷⁷ Zde je nutné uvažovat o rozdílném přístupu lingvistiky a psycholingvistiky k souboru jazykových prostředků, na což upozorňuje Nebeská (1992). Své upozornění dokládá: „*Předmětem zkoumání psycholingvistiky je užívání jazyka, řečová činnost. Soubor jazykových prostředků je v psycholingvistickém kontextu součástí [...] široce chápaných předpokladů řečové činnosti. Psycholingvistika tedy přistupuje k souboru jazykových prostředků nikoli přímo (bezprostředně) jako lingvistika, ale zprostředkovaně, 'přes' řečovou činnost*“ (Nebeská 1992: s. 47).

4.5.1 Mentální slovník

Vnitřní, interní či snad subjektivní slovník je jedno ze synonymních pojmenování mentálního slovníku, který uvádí Nebeská (1992). Na zmapování mentálního slovníku se během desetiletí podílela řada různých směrů. Jako první započala se svým výzkumem behavioristicky orientovaná psychologie. Svůj zájem soustředila na metodu asociačního experimentu, který byl zaměřen na posuzování opozitních dvojic (vysoký – nízký) či na vztah subordinace (strom – dub) apod. Záměrem kognitivní psycholingvistiky, jež se formovala v pozdějších dobách, nebyla snaha objasňovat asociativní metodu, ba ani pokračovat v behavioristické teorii učení. Zabývala se především tím, jak: „[...] vzájemný vztah těchto dvou slov a mnohých dalších k nim vztažených implikuje určitou strukturu“ (Nebeská 1992: s. 72). Představa mentálního slovníku byla přirovnávána k sémantické síti, ve které každý význam slova byl propleten s významy slov okolních. Takové chápání vyvolalo řadu otázek, v nichž se badatelé snažili identifikovat vztahy mezi jednotlivými slovy, které vedly k následnému seskupení. Na konci 60. let vešla v platnost jedna z uznávaných teorií, tzv. Clarkova hypotéza, jež se snažila objasnit uspořádání mentálního slovníku⁷⁸. Další přístupy byly zaznamenány též v 60. letech⁷⁹.

„Z metodologických důvodů se ukázalo výhodné přistupovat k mentálnímu slovníku jako k relativně autonomnímu komponentu předpokladových struktur“ (Nebeská 1992: s. 74). Doposud, jak naznačuje Nebeská (1992), bylo vyřčeno několik zásadních otázek, které se týkají mentálního slovníku a předpokladových struktur. Mnohé z nich však detailně zmapovány nejsou, dokonce ani být nemohou. Člověk je individuum, tabula rasa, který nás vždy něčím překvapí:

- V jaké formě jsou slova v mysli člověka uložena?
- Jak jsou uspořádána?
- Jaká je podstata mechanismu, který člověku umožňuje rychle vyhledat vždy právě ta slova, která v dané komunikační situaci potřebuje?

⁷⁸ Nebeská (1992) uvádí, že uspořádání mentálního slovníku bylo rozděleno na základě dvou pravidel: a) pravidla nejmenšího kontrastu, b) pravidla hierarchie příznaků.

⁷⁹ Autorka zmiňuje např. Katzův a Fodorův model distinktivních rysů, jehož základem byla logická struktura mentálního slovníku. Vzhledem k absolutizaci logických struktur neakceptoval např. časové a prostorové vztahy. O dalších koncepcích Nebeská hovoří ve své publikaci. Více viz NEBESKÁ, Iva: *Úvod do psycholingvistiky*.

- Jak se mentální slovník vytváří?
- Funguje mechanismus ukládání a vyhledávání slov stejně u dospělých jako u dětí? apod.

(Nebeská 1992: s. 75)

4.6 Normy řečové komunikace

Formulujeme-li definici řečové komunikace, obsah, činitele a její předpoklady, nelze opomenou tzv. řečové komunikační normy. I zde je, dle Nebeské (1992) patrná hierarchie, neboť normy obecně musíme chápat v rovině sociální. Součástí těchto norem jsou následně normy řečově komunikační, ty jsou dále tvořeny normami jazykovými. Základním předmětem zkoumání řečově komunikačních norem jsou: „[...] *způsoby užívání široce chápaných komunikačních prostředků v konkrétních komunikačních situacích, které společenství přijímá jako závazné. Jde tedy o konvencionalizované zásady, jejichž dodržování podmiňuje nebo alespoň usnadňuje úspěšný průběh komunikace*“ (Nebeská 1992: s. 86). Nebeská (1992) dále upozorňuje na nutnost povšimnout si, že řečově komunikační normy jsou součástí všech fází procesu komunikace. Často může docházet k porušování těchto norem. Důvody mohou být různé, např. neznámost komunikační normy v situaci, jež vyžaduje použití dané normy. V opačném případě může dojít k záměrnému porušování komunikačních norem. Je však nutné zdůraznit, že každé společenství přistupuje k různým normám různým způsobem.

II. EMPIRICKÁ ČÁST

5 EMPIRICKÁ ČÁST

Smyslem empirické části je komparace mentálního slovníku u žáků navštěvujících základní školu, popř. základní školu praktickou. Vzhledem k příslibené anonymitě žáků je škola, na níž byl proveden výzkum, nezveřejňována. Základní metodou, která byla v rámci výzkumného šetření použita, byla metoda slovně-asociačního experimentu, již psycholingvistický výzkum využívá jako jednu z několika možných výzkumných metod. Cílem praktické části je potvrditelnost předem stanového předpokladu.

Slovně-asociační experiment byl zaměřen na žáky čtvrté, šesté a osmé třídy stejného pohlaví navštěvující běžnou výuku na základní škole a paralelně na žáky téhož ročníku ze základní školy praktické⁸⁰ či na žáky, kteří trpí vývojově duševními nebo neurovývojovými poruchami. Výzkum byl veden ve spolupráci s vyučujícími na základní škole a na základní škole praktické. Školní ročníky, tj. 4., 6. a 8., byly vybrány záměrně, neboť právě na těchto ročnících je znatelný pokrok v rozsahu mentálního slovníku. Úkolem žáka bylo, po seznámení se s pravidly vyplňování pracovního listu, v devítiminutovém limitu napsat taková slova, která jsou v interakci s daným výrazem. Žákům byla předložena dvě slova písemně (*auto*; *jaro*) a obraz lidské ruky. Je nutné zdůraznit, že bylo pouze na posouzení žáka, zda svůj čas k vyplňování využije pro slova či pro obrazový prvek. Slova byla záměrně volena tak, aby jedno ze slov bylo slovem konkrétním (*auto*), druhé slovem abstraktním (*jaro*). Další z podmínek, které byly v rámci experimentu splněny, bylo poskytnutí individuálního prostoru žákovi pro práci s pracovním listem. Pouze v případě spolupráce se žáky ze základní školy praktické byla přítomnost vedoucího experimentu nezbytná pro případné pochybnosti ze strany dítěte. Žáci byli upozorněni na nemožnost existence správných a špatných odpovědí.

⁸⁰ tímž ročníkem je myšleno, že v případě běžné školní docházky by žáci z praktické školy navštěvovali jim odpovídající ročník v běžném školním provozu. Pro možnost srovnávání s žákem navštěvujícím běžnou školní docházku na základní škole je v rámci výzkumu pozornost zaměřena na žáky trpící lehkou mentální retardací.

Základní podmínky, za nichž byl slovně-asociativní experiment veden:

- 1) technika slovně-asociační
- 2) stejné pohlaví žáků stejného věku
- 3) pracovní list se slovy: auto – jaro; obraz ruky
- 4) devítiminutový limit
- 5) individuální prostor

5.1 Předpoklad

Vzhledem k tomu, že se jedná o čistě experimentální výzkum v omezeném rozsahu, nelze hovořit o stanovení hypotézy, jejíž potvrzení či vyvrácení by mělo obecnou platnost. Z toho důvodu je nutné hovořit o předpokladu, jejíž můžeme považovat v rámci výzkumu za alternativu hypotézy.

Předpoklad:

- 1) *Žáci bez jakékoli mentální či vývojové poruchy mají rozsáhlejší asociativní myšlení než žáci s mentální či vývojovou poruchou.*
- 2) *Žáci s mentální či vývojovou poruchou vytvoří více asociativních spojení ke konkrétnímu slovu – auto – než k abstraktnímu slovu – jaro -.*

5.1.1 Čtvrtý ročník základní školy praktické vs. čtvrtý ročník základní školy

Autentický záznam slov dítěte navštěvující základní školu praktickou s lehkou mentální retardací IQ = 60 (slova zapisovala vyučující):

auto

- na silnici je auto – stojí na silnici auto – slyším auto – jet – s autem jezdíme na výlet

jaro

- je tady jaro – jsem ráda, že je jaro – na jaro rostou kytky – kytky – koníček – motýli – mravenci – berušky – včely létají na kytce – teplo – vrací se k nám ptáky

- stůj! – ruka – stůj, jezdí auta! – značka stůj – prstýnek

Autentický záznam slov dítěte navštěvující 4. ročník základní školy:

auto

- kola – střecha – střecha – volant – brzdy – sedačky – rádio – světla – skla – dveře

jaro

- květiny – voda – stromy – písek – míček – slunce – mraky – květy – ovce – kořata – štěňata – housata – králík – ptáčky – tráva

- prsten – palec – ukazováček – prostředníček – malíček – náramek – nehty – kůže – žíly

U dítěte s lehkou mentální retardací je patrný vliv učební látky z předcházející hodiny, neboť v rámci českého jazyka bylo probíráno tvoření vět jednoduchých. V jednoduchých větách je znatelná inverze slov, navíc problematika deklinace je zde zjevná. Emotivností asociativních výrazů se dítě ve svém věku přibližuje myšlení žáků navštěvujících první stupeň základní školy, což je patrné i na příkladu asociativních spojení u žákyně běžného čtvrtého ročníku. Obraz ruky představoval pro dítě s lehkou mentální retardací značné problémy. I zde je vidět, že využívá slova, jež jsou stejná a pohybují se v totožném okruhu představ. Navíc jedno z asociativních spojení, které mu obraz připomíná, je slovo - *ruka* -. Lze však poukázat na to, že v případě slovních asociací vztahujících se ke slovu - *jaro* - je patrná shoda v myšlení obou dětí. Zajímavým faktem je, že na rozdíl od dítěte s lehkou mentální retardací volí dítě navštěvující čtvrtý ročník ZŠ pouze substantiva. Z poskytnutého příkladu vyplývá, že předpoklad č. 1 je potvrditelný, avšak předpoklad č. 2 není specifický pro danou skupinu. Stejný předpoklad platí i po prostudování ostatních pracovních listů téže věkové skupiny.

5.1.2 Šestý ročník základní školy

V šestém ročníku byl experiment proveden pouze v rámci jedné třídy.

Autentický záznam slov dítěte s neurovývojovou poruchou – hyperkinetickou poruchou (ADHD):

auto

- benzín – kavriolet – motor – dveře – okna – klíče – kola – pneumatiky – kočár –
prodlužovač

jaro

- kuře – kytky – tráva – růže – léto – slunce – králik – prase – velikonoce – hříbě –
štikozubec – štika – sumec – kapr – ryby

- čáry – žíli – chlupy – vousy – špinavá – písek – pazoura

Autentický záznam slov dítěte navštěvující 6. ročník základní školy:

auto

- škoda – Plzeň – kola – převodovka – výfuk – kouř – smok – červená – bouračka –
silnice – světlá – kapota – film – Písek – motor – kufr – vilet – nákladní loď – rodina –
sanitka – nafta – benzín – les – pila – špína – nákupy – myčka – mytí – motorest – koka
kola – táta – táta – děda

jaro

- růžová – květy – jablka – sady – kytky – tání sněhu – procházky – vůně – prázdniny –
mláďata – znovu zrození – tříčtvrťáky – sandál – mák – komáři – světlo – louky –
obleva – motýly – kytky – fotbal – memoriál – střelecké soutěže – strašák – červánky –
pole – sení sazenic – houby

- stop – rukáv – doktor – kázání – mír – triko – prsty – ukazování – dlaň – masírování –
faul – nehty – lak – vaření – kreslení – hmat – 1-2 třída

Hyperkinetická porucha (ADHD) je u dítěte ve věku dvanácti let zcela znatelná na soustředění, nikoliv na slovně-asociativním myšlení. Na rozdíl od svého spolužáka dodržuje jednotnou linii substantivního vyjádření, zatímco u dítěte bez neurovývojové poruchy lze poukázat na smysluplné dvojice slov, např. nákladní loď. Rozsah asociativních výrazů je u dítěte trpícího ADHD znatelně zúžené oproti jeho spolužákovi. U vizuální ukázky zobrazující ruku využívá adjektivum - špinavá - bez toho, aniž by zmínil kontext. Grafická úprava pracovního listu vytvořená dítětem

během stanoveného časového intervalu odpovídá rozsahu sepsaných asociativních spojení. Zohledníme-li pravopisné chyby u autentického záznamu dítěte bez neurovývojové poruchy, předpoklad č. 1 je v tomto případě zcela prokazatelný. Žák bez mentální či jiné vývojové poruchy prokázal větší rozsah asociativních výrazů při plnění úkolu. V případě předpokladu č. 2 nelze jednoznačně specifikovat závěr, neboť podíl slov abstraktních a konkrétních je v zásadě vyrovnaný. Lze se domnívat, že v případě zaměření pozornosti dítěte trpícího ADHD pouze na daný úkol, bez dalších stimulů vycházejících z vlastní iniciativy, by žák dosáhl lepších výsledků.

5.1.3 Osmý ročník základní školy

Verbálně-asociační experiment byl i v případě čtrnáctiletých žáků uskutečněn v rámci jedné třídy.

Autentický záznam slov dítěte s vývojově duševní poruchou – autismus:

auto

- *autobus – Krteček – oj*

jaro

- *kvítí – ptáček – Velikonoce – Máj – příroda – nový život*

- *rukavice – pozdrav – znamení – podání ruky – znaková řeč – stínové loutky*

Autentický záznam slov dítěte navštěvující 8. ročník základní školy:

auto

- *automatický – kola – disky – rádio – vozovka – volant – pedály – alkohol – sedačky – potisk – barva – policie – bouračka – práce – výlet – rodina – pes – kočka*

jaro

- *roční podnebí – zvířata – les – Velikonoce – teplo – nebe – tráva – stromy – listy – srnky – přejetá zvířata – dělání dřeva*

- *prsty – kůže – plácání – oblečení – nehty – nůžky – koupelna – voda – ručník – pračka – práce*

Komparace těchto dvou prací je nejzajímavější a nejmarkantnější v rámci asociativní techniky. Autismus je jednou z poruch, která dle slov odborníků postihuje zejména schopnost komunikace a smyslové vnímání jedince. Je velice zajímavé porovnat - pouze v rámci experimentálním - např. práci dítěte s lehkou mentální retardací a práci autistického dítěte jako vyspělejšího jedince. Asociace jsou v případě konkrétního slova - *auto* - u autistického dítěte velmi omezené. Na druhé straně zmiňuje substantivum - *oj* -, jehož význam je spolužákům neznámý. Jako jeden z mála nemá ve svém písemném projevu gramatické chyby. U obrazového materiálu využívá spojení slov - *podání ruky; znaková řeč; stínové loutky* -. I tato spojení jsou v zásadě nejednoduchá a mnozí žáci z paralelních ročníků takové výrazy nevyužívají. Na rozdíl od svého spolužáka, který jmenuje výčet nejrůznějších slovních asociací, je slovní zásoba u autistického žáka zcela omezena. Formulovaný předpoklad č. 1 je v tomto případě nepopíratelně verifikován, zatímco předpoklad č. 2 je v daném kontextu negován.

5.2 Zhodnocení

Posuzovat různé mentální či vývojové poruchy mezi sebou navzájem, je v zásadě nemožné, neboť každá z poruch má své specifické projevy a příznaky. Stejně tak je tomu i v případě jedné specifické poruchy. Cílem experimentálního výzkumu nebyla snaha o platné zobecnění stanovených předpokladů platících pro všechny věkové skupiny různého stupně myšlení, nýbrž snaha ukázat jednotlivé rozdílnosti, popř. podobnosti u dětí paralelních věkových skupin. Potvrditelnost předpokladu o rozsáhlejší formě asociativního myšlení u žáků bez jakékoli mentální či vývojové poruchy je zcela zjevná. Předpoklad č. 2 však potvrzen nebyl, naopak byl vyvrácen, což je překvapujícím momentem výzkumu a zároveň jedním z mnoha témat budoucích výzkumů.

ZÁVĚR

Cílem bakalářské práce, jak bylo naznačeno v samotném úvodu, bylo podat teoretický koncept, který by poukázal na postupné generování psycholingvistiky jako samostatné vědní disciplíny. Teoretická část vyžadovala prostudování velkého množství materiálu, včetně teoretických recenzí, příspěvků v odborných časopisech a periodikách. Je nutné zdůraznit, že ačkoliv články uváděly výskyt hesla - psycholingvistika -, často se daného tématu netýkaly. Pravděpodobně volily opírání se o daný vědní obor z toho důvodu, že ve svých člancích propojovaly témata z psychologie a lingvistiky. Pouze nepatrné množství české odborné literatury v rámci psycholingvistiky bylo využitelné ke zpracování bakalářské práce. Přihlížíme-li však k tomu hledisku, že psycholingvistika není vědou dlouhodobou, můžeme tak ospravedlnit českou odbornou komunitu. Je nutné zdůraznit, že dílo Ivy Nebeské, z něž práce primárně čerpala, je velmi dobrým studijním materiálem. Využití cizojazyčné literatury, které bylo v počátku psaní práce zamýšleno, bylo odmítnuto vzhledem k variabilitě překladu některých výrazů. Prostudované cizojazyčné odborné knihy, které ve svém názvu obsahovaly zkoumaný termín, se v rámci psycholingvistické studie zaměřovaly především na řečovou komunikaci a teorii komunikace.

Na rozdíl od zahraničních publikací česká odborná scéna v rámci psycholingvistiky v posledních několika letech zaměřuje svou pozornost na osvojování cizího jazyka dítětem. V bakalářské práci nebyl dán prostor tomuto tématu, jelikož obsáhlost informací by položila základy pro další závěrečnou práci. Teoretická část tedy těžila z poznatků, které jsou dostupné v českém, popř. slovenském odborném prostředí. Rozsáhlost teoretické části byla dána především tím, že psycholingvistika propojuje poznatky z různých vědních oborů. Ty byly nezbytné popsát pro pochopení základního východiska a následného formování psycholingvistiky.

Empirická část byla částí experimentální, jejímž smyslem byla komparace mentálního slovníku u dětí stejného věku s vývojovou, popř. mentální poruchou a dětí, které navštěvují běžný ročník základní školy. Cíl experimentu byl naplněn, neboť předpoklady, které byly formulovány na začátku výzkumu, byly potvrzeny, popř. z části vyvráceny. Mohou se tak stát dalším podnětem pro výzkum v diplomové práci.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Knižní zdroje:

ALTMANN, Gerry. *Výstup na Babylonskou věž; Otázka mysli jazyka a porozumění*. 1. vyd. Praha: Triáda, 2005. 308 s. ISBN 80-86138-70-4.

BUCHTELOVÁ a kol. *Akademický slovník cizích slov I. A – K*. 1. vyd. Praha: AV ČR. 445 s. ISBN 80-200-0523-4.

BUCHTELOVÁ a kol. *Akademický slovník cizích slov II. L – Ž*. 1. vyd. Praha: AV ČR, 1995. 834 s. ISBN 80-200-0524-2.

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština, řeč a jazyk*. 2. vyd. Praha: ISV, 2000. 407 s. ISBN 80-85866-57-9.

ČEJKA, Mirek a Edvard LOTKO. *Jazyk a jazykověda I., Úvod do studia pro bohemisty*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973. 176 s.

ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2001. 341 s. ISBN 80-246-0154-0.

Kolektiv autorů Encyklopedického institut ČSAV. *Malý encyklopedický slovník A – Ž*. 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1972. 1456 s.

KOŘENSKÝ, Jan in NEBESKÁ, Iva a Alena MACUROVÁ. *Jazyk a jeho užívání*. 1. vyd. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996. 315 s. ISBN 80-85899-19-1.

LINHART, Jiří a kol. *Slovník cizích slov pro nové století*. 1. vyd. Litvínov: Dialog, 2002. 412 s. ISBN 80-8584-61-7.

LOVE, Russell a Wanda G. WEBB, *Mozek a řeč*. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. 376 s. ISBN 978-80-7367-464-9.

NEBESKÁ, Iva. *Úvod do psycholingvistiky*. 1. vyd. Praha: H&H, 1992. 127 s. ISBN 80-85467-75-5.

NOVÁK, Zdeněk. *Normy volných slovních asociací: pětiletí, sedmiletí, devítiletí, jedenáctiletí, třináctiletí, patnáctiletí*. 1. vyd. Praha: Idea servis, 1996. 552 s. ISBN 80-85970-17-1

PRŮCHA, Jan. *Dětská řeč a komunikace*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2011. 200 s. ISBN 978-80-247-3181-0.

STRANOVSKÁ, Eva. *Teoretické a pragmatické základy psycholingvistiky*. 1. vyd. Brno: MSD, spol. s r. o., 2012. 124 s. ISBN 978-80-7392-195-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. 356 s. ISBN 978-80-246-0841-9.

VYGOTSKIJ, Lev Semjonovič. *Psychologie myšlení a řeči*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 136 s. ISBN 80-7178-943-7.

VYGOTSKIJ, Lev Semjonovič. *Myšlení a řeč*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p. 1976. 296 s.

Periodické příspěvky:

NEBESKÁ, Iva. K některým tendencím v modelování řečové komunikace. *Slovo a slovesnost*. 1992, č. 2, s. 122 – 128. ISSN 0037-7031.

NEBESKÁ, Iva. Mezinárodní psycholingvistický kongres. *Slovo a slovesnost*. 1994, č. 4, s. 318 – 320. ISSN 0037-7031.

NEBESKÁ, Iva. Mnoho otázek, málo odpovědí. *Slovo a smysl: Word and Sense*. 2007, č. 8, s. 277 – 289. ISSN 1214-7915.

PRŮCHA, Jan. O psycholingvistice. *Slovo a slovesnost*. 1965, č. 1, s. 67 – 73.